

BORBÉLY JÁNOS

Heinrich Hentzi Magyarországon

„Sárkányölő Szent Györgytől” a „vaskísértetig”

Magyarországon mintegy szitokszóként jelent meg a 19. század második felében a mostani dolgozat fő témáját ihlető Heinrich Hentzi neve, aki a halála után nagyjából félszázadon át tért vissza szellemként újra meg újra, több alkalommal „kísértett” a társadalmi, politikai életben. Ehhez nagymértékben hozzájárult az uralkodói akarat, ugyanis Ferenc József szobrot állított hű katonájának, mert 1849. májusában haláláig védelmezte a budai várat, s ezzel megtörte a rebellis magyarok, az 1849 tavaszán győzelmet győzelemre halmozó honvédsereg lendületét. Heinrich Hentzi emlékművét 1852. július 11-én leplezték le a budavári Szent György téren.¹ A magyar közvélemény természetesen sosem szívlelhette a monumentális alkotást, hiszen a neoabszolutista egységesítő törekvésekre emlékeztetett, azoknak mintegy szimbólumaként. Továbbá Hentzi nálunk nem számított hősnak, csak esküszegőnek, aki letette az esküt a magyar alkotmányra, mégis osztrák kézre akarta játszani Péterváradot. Hentzit különösen a pestiek vandálnak tartották, amikor katonai indokok nélkül bombáztatta a várost. Ráadásul az osztrák tábornok emlékműve az első politikai emlékmű lett Budán, melynek a helye is sértő volt, hiszen a Szent György tér a dualizmus folyamán otthont adott a honvédelmi miniszter, a honvéd vezérkari főnök és a miniszterelnök rezidenciájának is – ezeket mintegy komor módon figyelmeztette a bécsi katonai körök álláspontjára, arra, hogy nem adták még fel az egységes monarchia gondolatát. Ferenc József ugyan mindvégig hű maradt az 1867-ben kimunkált dualista rendszerhez, de érzelmileg nem tudott megválni a kiegyezéssel programját vesztő szobortól, Hentzi emlékműve így maradt eredeti helyén.² A hadsereg számára példa- és eszményképet jelentett Hentzi – így időnként mindig akadtak olyanok, akik „életre” keltették szellemét, ehhez elég volt egy koszorúzás, olykor egy koszorúzási kísérlet. S rögtön előjöttek a köztudatban a régi tragikus emlékek az önkényuralmi korszak idejéből. Ezért aztán a Hentzi emlékmű dualizmuskori története részben tárgyalható úgy is, mint a közjogi harcok egyik szegmense, hiszen Hentzi „feltámasztásai” alkalmával beleszólt a közjogi vitába, motívumokat adott az önálló magyar hadsereget követelő függetlenségi propagandának. A sorozatos botrányok, a *Hentziádák* azért is megérdemelnek némi figyelmet, mert két esetben, 1892-ben és 1898-ban a „Hentzi ügyek” megrendítették az aktuális kormányok helyzetét. A *Hentziádák* egyben azt is jelzik,

¹ Pesti Napló (a továbbiakban: PN), 3. évf. 1852. július 14. A Hentzi-emlék leleplezésének ünnepélyéről a Magyar Hírlap után a következőket közöljük.

² Egészen 1899-ig állt a Szent György téren, amikor is a Hadapródiskola udvarára, kvázi rezervátumba szállították át. 1918-ban bontották szét. Liber Endre 1934-ben megjelent munkájában is meglehetősen élesen ír az emlékműről, ami jelzi, hogy milyen mértékben nem volt „bevett” monументum az emlékoszlop – Liber Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest, 1934. 64.

hogy az uralkodó és a nemzet között az érzelmi, lelki szférában zajló kiegyezési folyamat mindvégig bizony gyötrelmes, ellentmondásos és felületes maradt.

A Hentzi-emlékmű a folklórt is megihlette: valószínűleg a „Bach-husár” mintájára jött létre a „Hentzi-husár” kifejezés, amellyel főként nemzetietlennek, hazaárulónak tekintett politikusokat bélyegeztek meg; de ezt a szóösszetételt skandálták azok a tüntetők is, akik 1899-ben a Hentzi emlékmű újjáavatásáról visszatérő honvédeket fogadták. Hogy a tábornok és vasoszlopa mennyire talált el érzékeny pontokat a kortársak szívében, ez három példával is bemutatható: 1886-ben Menyhárt Béla hadnagy öt tisztársával verekedett meg, akik a később tárgyalandó Jansky ügy kapcsán a magyarokat szidalmazták.³ 1895. április 1-jén egy elkeseredett ember, bizonyos Szeless Adorján az emlékművön akarta megbosszulni csalódottságát, hogy nem tudott biztos egzisztenciát teremteni önmagának és családjának – ez az esemény egyébként később a család szempontjából sorsfordítónak, a felemelkedés kezdetének bizonyult. Mondhatjuk úgy is, hogy Hentzi „képében” mosolygott rájuk a szerencse. 1895-ben polgári peres ügyben is felmerült Hentzi neve (ez az eset ráadásul nem a Szeless-féle akció teremtette „hangulatban” történt, hanem azt megelőzően, február 14-én), ugyanis Schmier Alajost egy kocsmában „Hentzi fajzatnak” nevezte Ditmár György – ezért fordulhatott elő, hogy nemcsak a parlamenti és utcai *Hentziádák* során vitatták meg a tábornok személyét és szobrának mibenlétét, hanem a bírósági tárgyalóteremben is.⁴

Csendélet

A neogót stílusban készült emlékszobor 66 bécsi láb magas, súlya 1,2 tonna. Főalakzata öntött vasból készült és haldokló katona, valamint babérmagányt tartó angyal szoborcsoportját ábrázolta. A három lépcső, illetve a tetőzet alapanyaga gránit. A szintén öntött vas talapzaton 6 irattábla volt látható, a legelöl, főhelyen elhelyezett tábla felirata: „Hentzi tábornok, vele Allnoch ezredes 418 vitézzel együtt itt haltak hősi halált a császár- és hazáért.”⁵ A következő 5 táblán voltak feljegyezve a többi elesettek, köztük 32 tiszt. A főalakzat fölött, annak mintegy oltalmára egy gót dóm emelkedett a tetején kereszttel. A hat sarokpilléren a katonai erényeket (zászlóhoz való hűség; hit; lovagiasság; éberség; önfeláldozás) ábrázoló allegorikus alakok álltak. Szatmári Gizella szerint az ornamentális díszítés szintén neogótikus stílusban készült, az erények megjelenítése önémet előképekre visszatekintő, historizáló jellegű. Az oszlopokon elhelyezett allegorikus alakokat Hans Gasser (1817–1868) mintázta. A fő szoborcsoport Franz Bauer (1798–1872) munkája, míg az egész emlékmű építészeti kivitelezője Wilhelm Paul Eduard Sprenger (1798–1854).⁶ A Sándor palota előtti teret, ahol a szobor állt, a hős tábornokról nevezték át *Hentzi Platz*nek, mivel korábban a tér Szent György nevét viselte, így aztán némileg meredek gondolati átkötéssel mondhatjuk azt is, hogy a tavaszi hadjárat impulzusát megszakító Hentzi felvette sárkányölő Szent György szerepét, ahol a sárkány a magyar függetlenségi eszme volt.

³ Clair Vilmos: *Magyar párbaj*. Budapest, 2002. 304.

⁴ PN 46. évf. 1895. április 10. Hentzi-fajzat. A bíróságon végül is vétkesnek ítélték Ditmárt becsületsértés büntetében. A verdikt 10 forint büntetés megfizetését vagy egy napi elzárását írt elő.

⁵ PN, 3. évf. 1852. július 14. A Hentzi-emlék leleplezésének ünnepélyéről a Magyar Hírlap után a következőket közöljük.

⁶ Szatmári Gizella: *A Hentzi-emlékmű*. In: Mikó Árpád–Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem-kép – Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Budapest, 2000. 686–688. Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjáratból. Kiadja Vahot Imre. 1. köt. Pest, 1861. 110., 125.

Podmaniczky Frigyes a „csendélet” kifejezést használta emlékirataiban az 1850-es évek hangulatának jellemzésére. A folyamatos rendőri zaklatások, házkutatások, a mindenütt jelenlévő besúgók miatt kortársaihoz hasonlóan Podmaniczky sem merte leírni politikai gondolatait, így az 50-es éveket tárgyaló naplókban, visszaemlékezésekben nyomát sem leljük annak, hogyan vélekedtek ekkoriban a Hentzi emlékműről. Ennek ellenére valószínű, hogy a hatvanas évek elején Hentzi ott volt a „levegőben”: nemcsak a Szent György téri szobor folytán, ugyanis a Redout romjai változatlanul láthatók voltak, emlékeztettek a tábornok cselekedeteire. A romokat csak 1861-ben kezdték eltakarítani, hogy egy még pompázatosabb épületet alkossanak. Ekkoriban nyílttá vált egy időre a '48-as kultusz (honvédségélyező egyletek alakulnak; hazafias estélyeken emlékeznek a honvédek tetteire; sor kerül az első honvéd-emlékek felállítására Szegeden, majd Csornán; és könyvek jelennek meg a szabadságharcról). A '48-as időkre való emlékezésben bizonyára a hazaáruló, szőszegő Hentzi is megjelent mint a magyar dicsőség ellenpontja, de persze nem a kiadott művekben, mert az ilyen munkákat a cenzúra valószínűleg elkobozta volna: jó példa erre a Vahot Imre által szerkesztett *Honvédek könyve*, amely első kötetében „elszánt vitézségű Hentzi tábornoknak” nevezi az osztrák parancsnokot, „ki sirját lelte a várban”.

1867-ben aztán megtörténik a kiegyezés, s ennek keretében Ferenc József királlyá koronázása. Az alkotmány visszaállításával és az eskü letételével a király hihetetlen népszerűségre tett szert, amit növelt felesége, Erzsébet magyarok iránti szimpátiája. A király Deák Ferenc javaslatára tett egy gesztust a szabadságharc résztvevői felé: az 50 ezer forintos koronázási ajándékot egy honvéd-menház részére ajánlotta fel. Ezzel megindult a lelki kiegyezés hosszú folyamata. A közvéleménynek nagy szüksége is volt a gesztusokra a neoabszolutizmus elnyomó rendszere után. 1848 kultusza végre ismét szabad teret kaphatott⁷ – ahogy az 1863-ban született Herczeg Ferenc írja Emlékezéseiben: „az én gyermekkoromban a negyvennyolcas indulatok még világító felhőként ültek a város tetői fölött, örökös készenlétben, hogy tüzes szózáport zúdítson az emberek nyakába.”⁸

Miért nem rombolták le akkor 1867 után a Hentzi-emlékművet? A probléma kulcsa a kiegyezés tartalmában rejlik. A kiegyezés olyan háromoldalú (magyar politikai elit – uralkodó – osztrák politikai elit) kompromisszum, amely azért kötött meg, mert előzetesen mindhárom fél felismerte, hogy önmagában nem elég erős aspirációi eléréséhez. Természetesen mindhárom oldalon mások voltak a kiegyezést motiváló indokok: a magyarok vállalták a birodalom kötelékében való maradást, cserébe a nemzeti önrendelkezés nagy részének visszaállítását igényelték, s hogy érvényesíthessék nemzetpolitikai elképzeléseiket a magyarországi nemzetiségekkel szemben. Az osztrák-német liberálisok azon kívül, hogy nagy súlyt fektettek a polgári átalakulásra és az alkotmányosságra, a birodalmi centralizációt tartották nagyon fontosnak, ami a magyar függetlenség híveinek reményeit gyengítette.⁹ Az uralkodó részéről a kiegyezést tekinthetjük úgy is, mint az erőszakos egységesítő törekvések kudarcából levont következtetést: az abszolutizmusnak bizonyos terekről vissza kell vonulnia, főleg a magyar alkotmányosság javára, egyébként pedig elegendő más formát

⁷ A Vasárnapi Újság cikkeket közölt a szabadságharc csatáiról. Buda ostromáról szólva Hentzit hősnak ismerte el, de megemlítette Pest bombázását is, amit óvatosan „bosszúnak” nevezett, amit Görgey ágyúí váltottak ki. – Vasárnapi Újság (a továbbiakban: VU), 14. évf., 1867. július 7.; december 15. 1848–9-diki csataterék

⁸ Herczeg Ferenc *Emlékezései*. Budapest, 1985. 53.

⁹ Hogy az osztrákok köreiben mennyire nem voltak hagyományai a szuverenitásnak, a különállásnak, mutatja a „decemberi alkotmányban” a cislajtán tartományok elnevezése: „a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok.” In: Aetas, 17. évf. (2001) 3–4. sz. 238–243.

öltenie, arculatváltáson átesnie. A jelzett tényezők miatt 1867-ben a kiegyezési törvények révén két, egymástól gyökeresen eltérő legitimációs elv került egymás mellé.¹⁰ Ahogy az 1867. évi XII. törvénycikkben olvashatjuk: „őszinte örömmel üdvözölte az országgyűlés Ő császári s apostoli királyi Felségének ezen legmagasabb elhatározását, mely szerint az alkotmányos kormányzat rendszerét az egész birodalomban megállapítani óhajtván, ez által trónjának fényét s a birodalom erejét és hatalmát mindannyi népeinek a közügyek iránti érdekeltségére, mint természetszerű s ennélfogva legszilárdabb alapra kívánta fektetni.”¹¹

Az egyik oldalon ott az uralkodó, aki hatalmát Isten kegyelméből eredeztette, míg a másik oldalon az az országgyűlés található, amely megbízatását elvileg a nép választásától származtatta. Angliában a kétféle legitimációs elv konfliktusa úgy oldódott fel, hogy a király lemondott jogosítványai jelentős részéről, s a kormányzást átengedte a parlamentnek felelős kormánynak. A kiegyezés azonban Magyarországon nem hozta létre az „angol mintájú” alkotmányos monarchiát: az „alku” a rendi dualizmus keretei között kötött. Péter László szerint a régi, két pólusos alkotmány nyomait viseli magán; nem az derül ki belőle, hogy az ország kiegyezett Ausztriával, hanem hogy az ország kiegyenlítette a függőben maradt dolgait a királlyal.¹² Azzal a királlyal, aki továbbra is fontos hatalmi tényezőként volt jelen a napi politika szintjén is: az országgyűlést bármilyen okból feloszlathatta, ülését elnapolhatta vagy berekeszthette.¹³ A törvénykezés hatékonyabb befolyásolásának lehetőségét biztosította az uralkodó számára az ún. előszentesítési jog, amelynek lényege az volt, hogy a mindenkori magyar kormány csak a király előzetes jóváhagyásával nyújthatott be törvényjavaslatot.¹⁴ Ráadásul az 1867. évi március 17-i minisztertanácscon elfogadott titkos szabályzatban még az is szerepelt, hogy a kormány a hitelintézetek és hitbizományok alapításának engedélyezésétől kezdve a gazdasági és politikai ügyek egész sorában is csak az uralkodó előzetes engedélyével intézkedhet.¹⁵ Ferenc József élt az írásbeli egyezség által megerősített jogával, a királyi akarat határozottan rá is nyomta bélyegét a belpolitika alakulására. A felemás politikai rendszer, ami nem egészen abszolutizmus, de nem is angol mintájú alkotmányos monarchia, az oka annak, hogy a népharag ellenében a dualista kormányok inkább megvédik azt az emlékművet, amelynek sorsa hivatalosan kizárólag az uralkodói szándéktól függ.

Ferenc József nehezen tudta elfogadni 1848–1849 hazai kultuszát, ami végül is érthető, hiszen fiatalon trónra lépve rögtön szembesülnie kellett birodalma széthullásának eshetőségével, és szorult helyzetében kénytelen volt az orosz cár előtt mintegy megalázkodva katonai segítséget kérni – nyugodtan mondható, hogy az uralkodó számára a szabadságharc időszak a életének egyik legnagyobb traumája lehetett, főleg mivel jelezte a Habsburg-monarchia gyengeségét. A király ágya fölött mindvégig ott függött a „magyar rebellió” sveczelből szempontból tragikus, de hősiess pillanatait ábrázoló két festmény: „az egyikén sűrű löporfüstből emelkedik ki Allnoch ezredes mennybe szálló alakja, miután sikertelenül próbálja felrobbantani a Lánchídat [1849.] május 21-én a Budára nyomuló honvédsereg előtt.

¹⁰ Gerő András: *Magyar polgárosodás*. Budapest, 1993. 278.

¹¹ *Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896. 333.

¹² Péter László: *Az Elbától keletre*. Budapest, 1998. 250.

¹³ *Magyar törvénytár 1836–1868. évi tc.* Budapest, 1896. 333.; Hanák Péter: *Magyarország a monarchiában*. Budapest, 1975. 316.

¹⁴ Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1986. 209.; Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon, 1867–1944*. Budapest, 1999. 10., 15.

¹⁵ *Magyarország története tíz kötetben. 1848–1890*. Budapest, 1978. 766–767.

A másikon Hentzi tábornok látható, elfogásának pillanatában, a budai várban.”¹⁶ Ez a két kép, illetve a mögöttük megbújó súlyos emlék valamennyire magyarázza azt is, hogy Ferenc József miért ragaszkodott még a kiegyezés után is olyan sokáig ahhoz, hogy a Hentzi-emlékmű a budavári Szent György téren maradjon.

A „hivatalos” Magyarország, főleg a kormány, illetve a mögötte álló kormánypárti országgyűlési képviselők úgymond fátylat borítottak az 1867 előtti időkre, megszávták a neoabszolutizmus hivatalnoki karának nyugdíját – ezzel részükről lezártak tekintették a nemzet számára gyászos időszakot. Olyannyira, hogy hivatalos megemlékezés 1848 kapcsán egészen 1898-ig nem is volt.¹⁷ A dualista korszak elején ez a hozzáállás voltaképpen ténylegesen a kiegyezési mű védelmét szolgálta, hiszen 1867. október 6-án valószínűleg azért volt szükséges egyenesen betiltani a honvédegyesületek megemlékező gyűlését, mert Heves vármegye felirata és Kossuthnak a váci választókhoz írott levele nyomán amúgy is felbolydult közvélemény esetleges újabb tiltakozó hulláma beláthatatlan politikai károkat okozhatott volna. Később elsősorban az uralkodó „érzékenysége” tekintettel nem tartottak állami megemlékezéseket.¹⁸ 1870-ben sor került az 1849. október 6-án Pesten kivégzett Batthyány Lajos újratemetésére – a ceremónián természetesen jelen volt a kormány, de nem mint testület, Andrássy és minisztertársai magánemberként vettek részt a gyászünnepeken. A Batthyány mauzóleumot 1874-ben nemzeti adakozásból emelték, s minden különösebb ünnepség nélkül avatták fel.¹⁹ Tisza Kálmán miniszterelnök 1882-ben Helfy Ignáccal vitatkozva „polgárháborúnak” nevezte a szabadságharcot, ezen a szabadelvűpárti Mikszáth Kálmán és főleg a függetlenségek is felháborodtak, de a kifejezés mindenképpen jelezte, hogy a dualista monarchiáért elkötelezett miniszterelnököknek milyen módon kellett fogalmazniuk, ha a király „emlékeit” szem előtt akarták tartani.²⁰

A függetlenségi retorikában a régi gravaminális vagy sérelmi ellenzékiesség továbbélésének, ha tetszik, újjászületésének lehetünk tanúi. Az 1848-ra hivatkozó politikusok az államjogi közösséget szerették volna eltörölni, illetve a demokrácia kiépítését befejezni.²¹ A függetlenségi érvrendszerben a szuverenitás hiánya után az alkotmányos intézményeken esett csorba esett a legsúlyosabban a latba. A demokrata elvekért szinte már doktrinér módon küzdő Irányi Dániel 1869–1892 között minden országgyűlési ciklus előtt dörgedelmekeket szórt a király által levezényelt megnyitási ceremónia ellenében. A megnyitási ceremónia elvetése azért is érdekes, mert rávilágít arra, hogy hol van a helye a 48-as párt politikájában a Hentzi emlékműnek. Irányi ugyanis az ellen tiltakozott, hogy a megnyitási ünnepség helyéül szolgáló királyi várakon ilyenkor is az uralkodóház szimbóluma, a fekete-sárga lobogó lengedezett a magyar nemzeti trikolór helyett. Az Irányi-féle megnyitó-bojkottot motíválta a császári-királyi udvari főhivatalnokok megjelenése is. Mindebből a „Ház töretlen Catoja” azt a következtetést vonta le, hogy a birodalmi egység koncepciója az udvarban még távolról sincs elejtve.²² Végigolvasva a ciklusok elején mondott Irányi-féle tiltakozó szónok-

¹⁶ Hanák Péter: *Ferenc József hálószobája*. Budapesti Negyed, 6. évf. (1998) 4. sz.

¹⁷ Hanák Péter: *1898, a nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a monarchiában*. In: Hanák Péter (szerk.): *Kert és műhely*. Budapest, 1988. 114–115.

¹⁸ Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1896–1901. 24. köt. 20–29. 1899. október 23.

¹⁹ Urbán Aladár: *Gr. Batthyány Lajos emlékezete*. Aetas, 16. évf. (2000) 1–2. sz. 139–140.

²⁰ Mikszáth Kálmán: *Apróságok a Házból*. In: Mikszáth Kálmán összes művei, 63. köt. Budapest, 1973. 194.; KN 1881–1884 2. köt. 265.

²¹ Mérei Gyula: *Magyar politikai pártprogramok: 1867–1914*. Budapest, 1934. 188.

²² KN 1881–1884 1. köt. 4. 1881. szeptember. 26.; KN 1884–1887 1. köt. 3–4. 1884. szeptember. 27.; KN 1887–1892 1. köt. 4–5. 1887. szeptember. 28.

latokat, feltűnő, hogy a Hentzi-emlékmű kimaradt belőlük. Ez nemcsak azért figyelemreméltó, mert „fájdalmasan” érinti a témájára általában szeretettel gondoló kutatót, hanem főleg amiatt, mert Hentzi vasoszlopát grandiózus mérete révén egyszerűen nem lehetett nem észrevenni, a várpalota felé sétáló Irányinak, akárcsak a többi képviselőnek mindenképpen szembesülnie kellett a neoabszolutizmus politikai ideológiáját hirdető emlékművel. Különösen Irányi jogászai kvalitásait és a szimbólumok iránti érzékenységet tekintve furcsa ez a „hallgatás.” Létezhet, hogy egyszerűen megfeledezett a későbbiekben oly sok politikai felbolydulást, keserűséget okozó szoborról? Akárhogy is nézzük, a kiegyezés utáni politikai rezsim alkalmat adott e hallgatásra, mert ugyan a hadsereg kívül maradt az alkotmányossági kontrollon, nem sikerült elérni a szuverén, teljes értékű magyar haderő felállítását, s a Citadella és a budai vár is megmaradt formailag a fővárost fenyegető erősségnek, de a szoborhoz köthető sértő katonai demonstrációk nem történtek ekkoriban. A svarszögbe Budára előretolt bástyájából Hentzi egy ideig alvó jelképpé vált, amelynek létezéséről elsősorban a halottak napján történő koszorúzásokkor lehetett tudni, tulajdonképpen egy politikailag semleges ünnepen.²³ 1882. januárjában, a költségvetési vita idején, amikor kormány és ellenzék között az első igazi éles pengeváltás zajlott a Hentzi-emlékmű eltávolításáért, Tisza Kálmán miniszterelnök nem értette, Helfy Ignác és Herman Ottó miért akkor veszi elő a szobor-kérdést, miért nem tették meg a kiegyezés óta eltelt tizenöt év alatt egyszer sem.²⁴ Nem mehetünk el szó nélkül az 1877. december 16-án történt események mellett sem, ekkor ugyanis tüntetők egy csoportja, látván, hiába érkeztek a Sándor palota elé, Tisza miniszterelnök nem fog velük szóba állni, dühük levezetéseként bevették a palota néhány ablakát, majd átvonultak az 1852-ben állított Hentzi-emlékműhöz, és bemocskolták.

Az esemény közvetlen kiváltó oka egy ellenzéki tiltakozás az önálló magyar külpolitika hiánya miatt. Ugyanis ekkoriban már folyt a jelentős orosz sikereket, területfoglalást hozó orosz–török háború. Az Andrássy Gyula vezette osztrák–magyar külpolitika azonban a semlegesség mellett tört lándzsát. A magyar közvélemény pedig már a reformkortól kezdve folyamatosan tartott attól, hogy az orosz birodalom, az „éjszakai kolosszus” – ahogy még Wesselényi Miklós nevezte – a hazai szláv nemzetiségeket megtévesztve szétbomlasztja Magyarország integritását. A szabadságharc leverése mintegy erősítette ezt a félelmet. Másrészről törökbarátsághoz vezetett, amiért a szultán akkor befogadta az emigránsokat. A törökbarátság oka volt még az is, hogy úgy gondolták, a szuverén Porta akadályozhatja az orosz előretörést. Ezt a nézetet azonban természetesen csak a függetlenségek képviselték nyíltan, a hasonlóan gondolkodó szabadelvűek megmaradtak a Tisza–Andrássy-tengely semlegességi politikája mellett. Az 1877. december 16-án a miniszterelnök palotája elé vonuló népgyűlés szónokai között ott voltak a függetlenségek is, névszerint emlithető Verhovay Gyula, Eötvös Károly, Sztúpa György és Helfy Ignác. A gyűlés egyértelműen a törökök érdekében történő akár katonai beavatkozás szükségességét demonstrálta. Tisza azonban az előzetesen kért 25 tagú küldöttséget sem volt hajlandó fogadni. A függetlenségek ekkor

²³ Kossuth 1886-ban azt írja a hatvanas évekről Nyáry Jenőnek, hogy „akkor nem merték volna Budavár bevételének évfordulójakor azzal insultálni a magyart, hogy Hentzy sirját tüntetőleg megkoszorúzzák.” – *Kossuth Lajos iratai*, 10. köt. Budapest, 1904. 198. Ezt erősíti az is, hogy amikor az első delegációban a hadügyminiszter képviselője, Grivics tábornok az önálló magyar hadsereget követelő interpellációra keményhangú, fekete-sárga szellemű választ adott, a tiltakozásra a miniszter azonnal eltávolította a küldöttségből. Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. 1. köt. Budapest, 1934. 48.

²⁴ KN 1881–1884 2. köt. 262–264. 1882. január. 26. Arra már csak a függetlenségek emlékeztek – nem csoda, hiszen egyetlen alkalom volt, hogy az ellenzéki oldalról egy képviselő már 1869-ben követelte a Hentzi-emlékmű eltávolítását (a beszédre Helfy Ignác utalt 1882-ben).

csalódottan távoztak, de a tömeg egy része maradt, és a Sándor palota ablakait rongálta meg, illetve megdobálták Hentzi emlékoszlopát, meg a velük szemben fellépő rendőröket.²⁵ A képviselőházban az eset kapcsán leginkább arról folyt a vita, sérült-e Tisza képviselői immunitása. Hentzi neve bizony fel se merült, ami egyértelműen utal arra, hogy a vasoszlópalota a köztudat homlokterében nemigen lehetett jelen a hetvenes években. A *Hentziádák* nyitánya az említett 1882-es vita volt, amely hevességevel megalapozta az 1886-os tiltakozó hullám elkeseredett hangulatát.

Abcug Jansky, abcug báró Fejérváry

A közös haderő teljes egészében Ferenc József hatáskörébe tartozott, ő pedig mindennapi ruhaviseletével is hangsúlyozta, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a fegyveres testületnek, ugyanis előszeretettel járt egyenruhában. Hogy milyen sokat számított számára a hadsereg, az is jelzi, hogy 1858. augusztus 22-én Rudolf trónörökösét születésének másnapján a 19. gyalogezred ezredesévé és tulajdonosává nevezte ki (más kérdés, hogy az uralkodó militarizmusa erősen extrém formát tudott ölteni: az alig két éves Rudolf már egyenruhát kapott, és előfordult olyan tragikomikus eset, hogy a tulajdonképpen hintaló nyergében ülő trónörökösnek vezényelni kellett az előtte megjelenő 19. ezred tisztikarát).²⁶ Az uralkodó hozzáállása természetesen növelte az amúgy is nagy csatákban edződött hadsereg öntudatát. A birodalom egyik legfontosabb összetartó ereje a hadsereg, ezt az 1848–1849-es magyar szabadságharc is bizonyította. A hadsereg tulajdonképpen a nemzetek feletti birodalmi egységet is szimbolizálta, itt érvényesült az állampatrióta felfogás, erős volt a dinasztiahoz való kötődés, ami egyben kizárta a liberalizmus és a nacionalizmus megjelenését.²⁷

A nemzeti ideológiától és szabadelvűségtől mentes hadsereg szinte predesztinálva volt arra, hogy a közjogilag mindig is nagyon érzékeny Magyarországon konfliktusokba keveredjen.²⁸

A hadsereg nimbuszának nálunk nem kedvezhetett a szabadságharc és az utána következő megtorlás sem. Így aztán nem csoda, hogy a passzív rezisztencia időszakában a nők általában tüntetőleg nem táncoltak katonatisztekkel a bálokon.²⁹ 1856-ban Tisza Kálmán egy vadászünnepélyen inzultált is egy „osztrák” tisztet, aki egy bihari szépasszonynak csapta a szelet – az eset eredménye Tiszára nézve véres párbaj lett.³⁰ Ezen a párbajon kívül még több összecsapásról lehet tudni a kiegyezésig, amit az erősen feszült viszony indikátoraként értékelhetünk. Az ellenszenv más módon is megnyilatkozott: 1851-ben tisztek kigúnyolása miatt több embert elfogtak. 1858-ban egy Mohácshez közeli faluban bizonyos Beck nevű kapitányt vert meg a haragos nép.³¹

Magyarországon a kiegyezés után a közös hadseregnek azért sem lehetett tekintélye, mert mint említettem, kívül esett az alkotmányossági kontrollon. A függetlenségi párt közjogi követelései között a kezdetektől fogva nagy szerepet kapott a ténylegesen önálló ma-

²⁵ Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály – Ferenc József magyar tisztjei*. Budapest, 1999. 73.; PN, 28. évf. 1877. december 17. A népgyűlés

²⁶ Hamann, Brigitte: *Rudolf, a trónörökös és a lázadó*. Budapest, 1990. 22.

²⁷ Heiszler Vilmos: *Az osztrák katonai vezetés és az osztrák–magyar monarchia külpolitikája 1867–1882 között*. Budapest, 1984. 29.

²⁸ Heiszler: *Az osztrák katonai vezetés*, 10., 14.

²⁹ Berzeviczy Albert: *A nemzeti ellenállás módjai és eredményei az abszolutizmus alatt*. In: Budapesti Szemle, 221. köt. (1931) 161–172.

³⁰ Clair: *Magyar párbaj*, 256.

³¹ Hajdu: *Tisztikar és középosztály*, 13.

gyar haderő követelése,³² mivel lényegében nem sikerült magyar szellemet csepegtetni a közös hadszervezetbe.³³ Ezt mutatta az egri zászlóügy: 1879. október 24-én Seemann ezredes eltávolította a laktanya oromzatára kitűzött magyar zászlót, mondván, rongynak nincs helye a laktanyában. A későbbi hivatalos magyarázatok azzal próbálták menteni az ezredet, hogy a zászló piszkos volt, csak a szégyentől kívánta óvni a nemzeti színeket. Ez persze kevésnek bizonyult a botrány megakadályozásához. Ráadásul nem sokkal később az ezredet előléptették.³⁴

A függetlenségi agitációt erősítette Bartha Miklós esete. 1880. november elején Bartha Kolozsváron a helyi, *Ellenzék* című lapban megírta az egyetemisták panaszait: az egyéves önkénteseket Dienstl kiképző hadnagy magyar kutyáknak nevezte, és kegyetlen módon bánt velük. Dienstl erről tudomást szerezve, elégtételt követelt, ám Bartha nem volt hajlandó vele megvívni, inkább a bíróságot ajánlotta a tisztnak. Erre a hadnagy egy Rüstow nevű tisztársával karöltve berontott az *Ellenzék* szerkesztőségébe, s olyan szörnyen összekaszabolta a „könnyelmű” újságírót, hogy annak jobb keze örökre nyomorék maradt.³⁵ Kolozsvár törvényhatósága rendkívüli közgyűlésen foglalkozott az ügygel, az itt megfogalmazott petíciót küldöttség vitte az uralkodóhoz. Az *Ellenzék* szerkesztését ideiglenesen Ugron Gábor vette át, aki éles hangú cikkekben kritizálta a katonai kegyetlenkedéseket, a „szoldateszka” szellemet. A képviselőházban Tisza a kérdésnek elébe menve megkísérelte lecsillapítani a kedélyeket: november 16-án a kormánypárti Péchy Manó interpellált Bartha megtámadása ügyében. Tisza válaszában közölte, hogy a bűnösöket már elfogták, s szerinte a békés viszonyt különben sem kellene egyes esetek miatt háborgatni. A függetlenségiek nyilván nem értettek egyet ezzel, különösen nem tetszett nekik, hogy Tisza csak kihágásnak minősítette az esetet, amivel szerintük a miniszterelnök el akarta tussolni a kérdést. A király november 18-án fogadta a kolozsvári küldöttséget. Azonban a küldöttek sem könyvelhettek el jelentős eredményt, mivel az uralkodó se látta problematikusnak a hadsereg és a civilek kapcsolatát: „a vizsgálat eredményéhez képest minden meg fog történni. Elvárom egyébiránt, hogy önök és küldőik nem fogják megegedni, hogy a nem eléggé sajnálható ilyen esemény bárki által, bármily úton azon barátságos viszony és jó egyetértés megzavarására felhasználhassék, mely különösen Erdélyben a lakosság és a katonaság közt eddig örvendetesen fennállott és mi remélem továbbra is fenn fog állani.”³⁶ Kolozsváron egy ideig nehezen emésztették a felemás királyi nyilatkozatot, főleg, hogy Dienstl-t „szokás szerint” előléptették és áthelyezték, Rüstow pedig Albrecht főherceg uradalmában nyert alkalma-

³² Mérei Gyula: *Magyar politikai pártprogramok*, 188–189.

³³ Deák István: *Volt egyszer egy tisztikar*. Budapest, 1990. 118. Az oktatás és az érintkezés nyelve a német volt a hadseregben. A magyar kormány 1904-ben érte el, hogy a közös hadsereg hazai iskoláiban kötelezővé tették a magyar nyelven való oktatást. 1886-ban pedig a mérsékelt ellenzék részéről Grünwald Béla indítványozta a delegációban, hogy a katonai iskolákban legyen tantárgy a Monarchia közjogi szerkezete. Érdekes módon az indítvány nem a hadügyminiszter ellenállásán bukott meg, leginkább az osztrák kormány tiltakozott ellene azon az alapon, hogy szerintük az elkészült tankönyv a birodalom egységét támadja és sok benne a hamis doktrína. Apponyi Albert: *Emlékirataim*. Budapest, 1922. 146. Persze azt is látni kell, hogy magyar szellemet úgy nehéz pumpálni a hadseregbe, ha a fiatalok nem nagyon választják a katonai pályát, hiszen a tisztikarban a magyarok arányát tekintve a dualizmus során mindvégig jelentős alulreprezentáltságról beszélhetünk. Hanák: *Magyarország a monarchiában*, 239.

³⁴ Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, 1928. 11.; Madarász József: *Emlékirataim 1831–1881*. Budapest, 1883. 514.

³⁵ Madarász József: *Emlékirataim 1831–1881*, 514.

³⁶ Hajdu: *Tisztikar és középosztály*, 15.; Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt. 244–245.

zást. Az indulatok akkor kezdtek csillapodni, amikor országgyűlési képviselővé választották a sérült Barthát.

1886 minden korábbinál³⁷ súlyosabban érzékeltette, hogy a közös hadsereg tisztikara nem érti a magyar hagyományokat, és nem is tiszteli azokat, így ez az év egyszersem a legerélyesebb függetlenségi próbálkozás időszaka a teljesértékű, szuverén magyar hadsereg elérésére. A függetlenségi gépezetet a Heinrich Hentzi sírjánál történő koszorúzás indította be, így mondható, hogy az életében mindig császárhű katona harminchét évvel a halála után először 1886-ban „váltott” „tábort”, és később kiderült, örökérvényűen a függetlenségi politika szakértője lett.

Az ominózus koszorúzást Ludwig Jansky tábornok találta ki és hajtotta végre.³⁸ A kegyeleti cselekedet önmagában még kevés lett volna ahhoz, hogy a derék tábornok elődjéhez hasonlóan bekerüljön a képzeletbeli, de annál népesebb „magyarfaló panteonba”, hiszen a budavári hősök sírját mindenszentek idején rendszeresen koszorúzták. Jansky azonban május 21-ét, úgymond a „hősök elesésének napját” jelölte meg az emlékezés időpontjául. Ez nemcsak amiatt nem volt szerencsés választás, mert ugyanezen a napon az egykori honvédek a keserű győzelemre emlékeztek, hanem elsősorban azért, mert Jansky koszorúzása ráirányította a figyelmet a szinte már „elfeledett” Hentzi-emlékműre, arra, hogy ott áll a miniszterelnöki palota és a honvédelmi minisztérium szomszédságában, miközben a győztes honvédeknek még mindig nincs szobra a fővárosban. Reflektorfénybe került Hentzi személye is, záporoztak rá az árusításáról, szőszegéséről, vandalizmusáról szóló átkok. És mindez Jansky révén visszazárlt a közös hadsereg. Néhányan, főként függetlenségek, le is vonták a következtetést: az a hadsereg, amelyik felújítja az abszolutizmusok politikai kurzus szimbólumának számító Hentzi-kultuszt, az nem a nemzet szolgálja, csak ellensége lehet. Ebbe az irányba hatott az is, hogy elterjedt a hír: Jansky napiparancsba adta, hogy vegyenek rész a Budapesten állomásozó közös hadsereg tisztjei a koszorúzáson, amiből adódóan a magyarok sem hiányozhattak.³⁹ A Pesti Napló pár nappal később részletet közölt a Hentzit méltató Jansky beszédéből: „Uraim! Aki önmagát tiszteli, az a multját is becsületben tartja. E célból állunk ma egy genie tábornok és néhány genietiszt sírjánál, kiknek neve a fegyvernem egy dicsőséges fegyvertettével s a cs. kir. hadsereg dicsőséges emlé-

³⁷ Itt több olyan párbajt lehetne emlegetni még, amelyek nemzeti sérelmek folytán zajlottak le, vagy egyszerűen csak a polgári és a katonai ethosz feloldhatatlan konfliktusa miatt voltak elkerülhetetlenek. Egy példa 1881-ben Wilhelm Lendl százados esete, aki Verhovay Gyula sajtópere kapcsán tett megjegyzése miatt keveredett vitába egyik tisztársával: Hajdu: *Tisztikar és közeposztály*, 80. p.; Clair: *Magyar párbaj; Herczeg Ferenc emlékezései*, 158. Bizonyára 1886 után is számtalan ösztetűzés lehetne találni, ha végigbongészánk az egyes városok iratanyagát, ahol katonaság állomásozott. Én most csak egy szegedi esetet említek: 1903. október 6-án a Klauzál téren álló Kossuth szobrot megkoszorúzták a helyi polgárok. Ezt megtudva a helybeli katonai állomásparancsnokság megbízásából Horváth Sándor főhadnagy felszólította a rendőrséget, hogy távolítsák el a koszorút, amit a rendőrség illetéktelenség címén megtagadott. Horváth erre közlegényekkel szedette le, majd elküldte a rendőrségre. A rendőrök azonban a koszorút egyszeri kérésre visszaadták a polgároknak. Az újabb koszorúzás hírére a katonák már kivont karddal vonultak ki a Kossuth szoborhoz, és a fegyvert a koszorúra vigyázó rendőrré szegezve, ismét megfosztották a szobrot a kegyeleti virágoktól. Az eset kapcsán a közgyűlésben az önkormányzati jogok megsértését emlegették, és tiltakozó feliratot küldtek a belügyminisztériumhoz és a képviselőházhoz. Csongrád Megyei Levéltár I.V. B. 1402. a, – Szeged szabad királyi város törvényhatósági gyűlésének jegyzőkönyvei. 1903. október 8.

³⁸ Heiszler Vilmos: *A Jansky-ügy*. In: Gerő András (összeáll.): *Skandalum*. Budapest, 1993. 76–91.

³⁹ PN 37. évf. 1886. május 22.

kével van összekötve. Tisztelet emléköknek! Béke poraiknak!”⁴⁰ A budai vár 1849-es parancsnokát, aki az ostrom idején sokáig közvetlen védekezés helyett inkább a katonailag jelentéktelen pesti házakat rombolta, egy ilyen személyt Magyarországon zseninek titulálni – ez talán egyedül elég lett volna indítékul a zajos és később véressé váló tüntetésekhez. Ennek megfelelően a Jansky-ügy gyorsan behálózta az országot, amit elősegített a sajtó alakulóban lévő befolyása, ugyanis Szalay Imre és Ugron Gábor függetlenségi képviselők 1886. május 22-én a képviselőházban interpellációjukat a párt lapjának, az Egyetértésnek aznapi cikkére alapozták.

1886. május 22-én az egyetemi ifjúság tüntetett Jansky ellen. Az eseményen főleg a jogászok voltak jelen, Szomjas Lajos hallgató szerint így kívántak mintegy nemzeti ünnepélyvel válaszolni a közös hadseregbeli tábornok teremtette kihívásra. Bita Dezső rektor hiába kérte, hogy ne tüntessenek Jansky ellen, mert azzal esetleg kellemetlen helyzetbe hozhatják az intézkedésre készülő kormányt. Mintegy 300 fő indul el az egyetemi olvasókörből a Múzeum körút 29. alatt található Jansky lakáshoz, itt negyedórán át macskazenét adnak és beverik a lakás ablakait. Majd valaki kiadja a később szokássá váló jelszót: „fel a Hentzi szoborhoz!” A Károly kaszárnánál füttykoncertet tartanak, de Budára nem jutnak át, mert lovasrendőrök lezárták előttük a Lánchidat. Ekkor a többség felkeresi Hentaller Lajost és Ugron Gábort, a függetlenségi prominens vezetőit, az utóbbi ki is használja az alkalmat, hogy a független Magyarország szükségességéről szónokoljon, de egyúttal nyugalomra int, mivel a miniszterelnök még nem szólalt meg az ügyben – a gyűlés ez a része tehát nyugodtan, a himnusz elénekével, a rendőrök beavatkozása nélkül zárul este tízkor. Egy kisebb csoport azonban szétszóródva és egyenként mégis átment Budára, ahol Tisza rezidenciája előtt abcugoltak, a Hentzi emlékoszlopot pedig záptojásokkal dobálták meg. Egy másik társaság a krisztinavárosi temető felé vette az irányt, Hentzi sírjáról akarták a koszorút eltávolítani, ám az éber rendőrség időben közbelépett. A határozott, de nem erőszakos fellépés véget vetett a demonstrációnak.⁴¹

Másnap hasonló tüntetésre került sor az egyetemi ifjúság részéről. A lovasrendőrség figyelme csak a Lánchídra terjedt ki, így a fiatalok újfent feljutottak a várba, és száznál többen vették körbe a Hentzi-emlékművet. „Abcug Jansky!” kiáltásokkal fogadták a helyszínrre érkező rendőröket, akik szétszatlatták a tüntetőket.

Tisza Kálmán május 24-én válaszolt. Beszédének első felével halk nemtetszést keltett, amikor megpróbálta Jansky tettének élet elvenni, jelentőségét kicsinyíteni: „a lehangoltság kínos érzete fogta el a kedélyeket, míg a hivatalos mentegetőzés tartott” – írja Mikszáth.⁴² Aztán tapintatlannak és helytelennek nevezte a tábornok koszorúzási akcióját, mondván, aki hivatalt tölt be, annak ügyelnie kell arra, hogy olyat ne tegyen, ami félremagyarázásra adhat okot. Kijelentette, hogy a továbbiakban is kötelességének tartja a nemzeti önérzetet minden sérelemtől megóvni. Állásfoglalása erejét megduplázta annak hozzáfűzésével, hogy a mértékadó katonai körök véleménye az övével megegyezik – valószínűleg Edelsheim-Gyulay Lajos magyarországi főhadparancsnokkal egyeztetett.⁴³

Elképzelhető, mekkora ovációval fogadta a képviselőház egésze ezt a határozott kiállást, de mégis érdemes ismét Mikszáthot idézni: „minden szemben megcsillant valami abból a régesrégí fényből – s egy hatalmas »helyeslés« rázkódtatta meg a falakat. Helyeslés jobb-

⁴⁰ Uo. május 27. Jansky üggyhöz; Heiszler Vilmos: *A Jansky-ügy*, 76–91.

⁴¹ PN 37. évf. 1886. május 23. Az egyetemi ifjúság tüntetése.

⁴² Mikszáth Kálmán: *A T. Házból*. In: Mikszáth Kálmán összes művei. 72. köt. Budapest, 1978. 224–226.

⁴³ KN 1884–1887 12. köt. 267–268. 1886. május 24.

ról, balról, középről. Lázasan hömpölygő szűnni nem akaró fönséges moraj; a megismíttgatott oroszlán mormogása. Hiába néztünk körül, nem volt már itt se jobboldal, se baloldal, hanem odabent ült az egész nemzet. S a piros országcímer úgy fénylett, úgy nevetett az elnök feje fölött. És Tisza még tovább tudta fokozni ezt a hatást. Egypár önértetes, büszke szó következett még, mely felvillanyozta az egész Házat.⁴⁴ A „fekete-sárga” demonstrációt tehát „piros-fehér-zöld” ellentűntetés követte, ám az ügy ezzel nem ért véget, csak most kezdődött igazán: Ugron Gábor viszontválaszában figyelmeztetett, hogy a hadsereg még mindig a „múlt idők” szellemét őrzi.⁴⁵ Ugron volt az is, aki a Hentzi-emlékoszlopra ismét ráirányította a figyelmet – szónokolt a tábornok barbár és gyáva cselekedeteiről, ezzel kimondva-kimondatlanul az eltávolítás szükségességét hangsúlyozva. De egyelőre a mérsékelt ellenzék híve, a Pesti Napló meglegedéssel és reményekkel teli cikket írt a május 24-i parlamenti ülésről – egyenesen a király üzenetét vélték felfedezni Tisza beszédében, úgy gondolták, ezek után reális követelés a nemzetet megalázó oszlop ledöntése.⁴⁶ 24-én Tisza beszéde az egyetemistákat is fellelkesítette, olyannyira, hogy fáklásmenetet terveztek a miniszterelnök tiszteletére, s elhatározták a tiltakozások beszüntetését.

Május 25-én jött aztán a „mértékadó” katonai körök válasza. Albrecht főherceg, a hadsereg főfelügyelője Szarajevóban, az itt állomásozó 15. hadtest bankettjén elmondott pohárköszöntője konkrétan nem említette a budapesti eseményeket, de mégis nyilvánvaló volt, hogy kihez szól az újabb, a „dualista paritástól” látványosan mentes svarcgelb kinyilatkoztatás: „Ő Felsége, legfőbb, leghőbbben szeretett hadurunk egészségére! Hoch! Ó Felségét bizonyára különös elégtétellel fogja eltölteni, ha jelentést kap azon kitűnő szellemről, mely a 15. hadtestet lelkesíti, amaz egyes csapatok kitűnő állapotáról, melyek mint a hazai kultúra előőrsei, egyszersmind kitartással és önfeláldozással igazi római műveket alkottak és alkotnak most is. A 15. hadtest örök változtatban a többi hadtestek szellemétől áthatva, kicsinyben mutatja azt, mi az egész cs. k. hadsereget egy megrendíthetetlen testté teszi. Az összes néptörzsek fiai hűségben, odaadásban, szolgálatkészségben versenyezve egymással, testvéreikül egyesítve érzik magukat a császári fekete-sárga lobogó alatt. Midőn felhívom önöket, hogy a derék 15. hadtest és előtte tündöklő lovagias parancsnoka, az igazi katonai erények ápolója egészségéért igyanak, vonjuk be összes bajtársainkat a monarchia egész véderejében hoch kiáltásunkba.”⁴⁷ Kiderült, hogy semmiféle elégtételről nem lehet szó, Tisza helyzete így felülről rendült meg, ugyanis az uralkodóval nem beszélte meg a kényes kérdésben elmondott válaszát. S ekkor Belcredi gróf egykori osztrák miniszterelnök is felszólalt Bécsben, a *Reichsrat*-ban. A birodalom és a béke védelmében elsőrangúnak tartotta az erős és egységes, jó szellemű hadsereg fenntartását, és ebből a szempontból dicsérte – Jansky nevének kimondása nélkül – az összetartást szilárdító kegyeleti cselekedeteket.⁴⁸ Erre a legenyhébb reakció a Pesti Naplóból érkezett: „Lám Bécsben s a katonapárton a dualismust nem ismerik husz évi gyakorlat után sem.”⁴⁹ Újra fellángolt a régi sérelem, hogy a közös hadsereg szervezetében, vezényletében és szimbolikájában a magyar elem nincs jelen. Sikerrrel senki nem tehetett volna kísérletet arra, hogy a nyakas ellenzékieknek megmagyarázza: egy kifelé egységet mutató, de amúgy soknemzetiségű monarchiában nem létezhet nemzeti jellegű haderő, a hadseregnek a birodalom egységét, nemzetekfelettségét

⁴⁴ Mikszáth: *A T. Házból*, 224–226.

⁴⁵ Mikszáth: *A T. Házból*, 22–226.

⁴⁶ PN 37. évf. 1886. május 25. A leleplezett Hentzi-szobor

⁴⁷ PN 37. évf. 1886. május 27. Albrecht főherceg toasztja

⁴⁸ PN 37. évf. 1886. május 28. Belcredi beszéde a Reichsratban

⁴⁹ PN 37. évf. 1886. május 28 Belcredi kontra Tisza

kell jelképezni, és természetes módon csak a dualista államalakulat legfőbb kötőerejéhez, a dinasztiahoz húzhat.

A magyarbarátságról ismert Rudolf trónörökös is Albrecht véleményét támogatta (pedig kettejük között meglehetősen feszült volt a viszony Albrecht vaskalapos konzervativizmusa miatt), ami jelezte a realitásokat: „a magyarok a Hentzi ügyben nagy ostobaságot követtek el, mert a Monarchia egyetlen nemzetének sincs annyira szüksége erős hadseregére, mint a magyaroknak, akik a többi nép támadása közepette csak addig bírnak megmaradni, amíg Ausztria és az osztrák hadsereg erősen áll a talpán.”⁵⁰

A sértett nemzeti önérték azonban némileg érthető módon nem törődhetett a realitásokkal – újabb utcai tüntetések következtek és persze parlamenti felháborodás, hiszen a seb friss volt és mélynek látszott, elégtételre nem volt remény.

A svecgelb demonstrációra az ellenzék újabb Tisza-választ szeretett volna kiprovokálni: május 31-én Csanády Sándor interpellált a Hentzi-émlékmű eltávolítását követelve, gróf Apponyi Albert pedig a közös hadsereg szellemét kifogásolta. Tisza azonban tulajdonképpen megismételte az 1882-ben Helfy Ignác indítványára adott választát, mivel leszögezte, Hentzi a hősiességéért kapta a szobrot, szó sem lehet a magyar nemzet meggyalázásáról. Figyelmeztette az ellenzéket, ne szítsák az ellentéteket a nemzet és a hadsereg között. Hiába várta mindenki, hogy a miniszterelnök majd Albrechtnek és Belcredinek is megadja a méltó, magyar szellemű választ.⁵¹

Jansky pedig visszatért Magyarországra, visszatérése konkrétan is jelezte Tisza meggyengült befolyását, ugyanis május 21. után ő kezdeményezte, hogy kapjon három hónap szabadságot. Jansky felbukkanása először Pécsen váltott ki tüntetést és macskazenét. Ezután Budapest lakosai is tanúi lehettek egy különös kavalkádnak: az egyetemi ifjúság mellett egyre inkább az iparosok, tanoncok vitték a prímét a megmozdulásokon, mondhatni, itt szociális elégedetlenség nyilvánult meg a nacionalista frusztráció formájában. Június 5-én még az egyetemistáké a főszerep: Bartha Sándor joghallgató mond hazafias szónoklatot, elégetik a Pester Lloyd június 4-i számát, amelyben Falk Miksa arról közölt cikket, hogy Tisza valószínűleg visszavonni kényszerül a május 24-én mondott beszédét. Ezúttal a rendőrség sokkal szigorúbban lép fel, így a tüntetők el sem jutnak a Várig. A következő napon viszont öt hallgató, név szerint Melly Béla, Platthy György, Szomjas Lajos, Rácz Géza, Andraánszky Jenő kért elégtételt a rendőrfőkapitánytól, amiért az intézkedés hevében Málythás Hugó kapitány „kutyáknak” nevezte őket. A képviselőházban is menetrendszerűen érkeztek a képviselői immunitást védő és a kegyetlen rendőrséget emlegető szónoklatok, mivel a rendőrök az azonosítószámuk elrejtésével képviselőket is inzultáltak.⁵²

Az eset után mindenesetre az egyetemi ifjúság Lechner Ágoston rektor nyomására úgy döntött, hogy felhagy a tüntetésekkel.⁵³ A munkások magukra maradva radikalizálódtak, de ezzel egyidőben a rendőrség fellépése is erőszakosabb lett, kivonult a katonaság, a szuronyrohamok egy segéd halálát okozták – ez pedig a következő három napon újabb indulatokkal megerősített zavargásokhoz vezetett. Végül Splényi Ödön rendőrkapitány ötletére körülférták a tömeget, körülbelül 2000 ember maradt a kordonon belül, akik közül a nők

⁵⁰ Hamann: *Rudolf*, 266–267.

⁵¹ KN 1884–1887 12 köt. 283–287. 1886. május 31.

⁵² KN 1884–1887 12 köt. 348. 1886. június 7. Irányi Dániel beszéde

⁵³ PN 37. évf. 1886. június 7. Különfélék

és a „tisztességesebb külsejű” emberek eleresztése után nagyjából 600 tüntetőt vittek fogdába, s ezzel lezárult a Jansky-tüntetések zajos korszaka⁵⁴

Ezzel azonban csak a felszíni forrongásoknak lett vége, ugyanis Bécsben senki nem kívánt elégtételt szolgáltatni a sérelmekért, sőt július 16-án a Pesti Napló közölte a botrányos szenzációt, hogy báró Edelsheim-Gyulay magyarországi főhadparancsnokot nyugdíjazzák, ami főleg azért gerjesztett felháborodást, mert mindenki a tábornoknak a Jansky ügyben tett és a császárvárosban dezavualt nyilatkozatát sejtette a nyugdíjazás mögött. Ezt a felháborodást erősítette, hogy Jansky meg előléptetésben részesült.

Ferenc József ugyan neheztelt Tiszára is május 24-i nyilatkozata miatt, de a miniszterelnöknek ekkoriban még nem létezett a király számára elfogadható alternatívája a Szabadelpártban, így Tisza augusztus elején Ischlbe látogatva ki tudott csikarni egy „békítő kéziratot”.⁵⁵ A kézirat készítője, valószínűleg Tisza, kínos gondossággal fogalmazott, ügyelt arra, hogy egyik oldal érzékenységet se sértse meg. Így azonban egy olyan szöveg jött létre, amelynek értelme néhol nehezen bogozható ki, ráadásul a megsebzett nemzeti öntudat ki-elégítésére semmiképpen nem lehetett alkalmas: nagyon burkolt formában ismerte el, hogy Jansky tette bizony kifogásolható volt. Edelsheim nyugdíjazásáról viszont azt írja, hogy csupán „katonai szolgálati tekintetekből” volt rá szükség, vagyis annak semmi köze a magyarokhoz vagy alkotmányos aggályaikhoz. A kézirat teljes mellszélességgel elsősorban a hadsereget illetve a nemzet és a haderő kapcsolatát óvja. Még akkor is, ha az alkotmány is előfordul az iratban: „kötelessége a hadseregnek, nemcsak a monarchiának kifelé való védelmét, hanem minden politikai pártküzdelmektől távol állva a belső rend fenntartása érdekében a törvények s ennek folytán a törvényesen fennálló alkotmányos intézmények oltalmát is foglalja magában.” Ennek a mondatnak az erejét ellenben elvette a kézirat lezárása, amely szinte csak a hazai közönségtől várja el, hogy tegyen meg mindent a jó viszonyért, sőt az országot meg is fenyegeti, hogy ne legyenek törvényellenes izgatások. Vagyis a kézirat szerint a hadsereg szellemével, felfogásával kapcsolatban nem merülhetnek fel problémák.⁵⁶

Egy ilyen koncepciójú kézirat természetesen nem elégítette ki az ellenzéket, amely a legnagyobb propaganda hadjáratot ekkor indította az önálló hadsereg érdekében: 1886. augusztus 1-jén népgyűlést tartottak a fővárosban. A vezérszónokok: Kaas Ivor, Eötvös Károly, Herman Ottó; a függetlenségekkel szimpatizáló egyetemi ifjúság részéről Takács Zoltán.⁵⁷

Az augusztus 15-i nyíregyházi népgyűlés kérvénye is az önálló magyar hadseregért szállt síkra, csakúgy, mint Szabolcs vármegye közönsége. A június 13-án tartott szombathelyi népgyűlés pedig azt követelte, hogy a magyar hadsereg esküdjön fel a magyar alkotmányra.⁵⁸ Borsod, Bereg, Csanád, Fejér, Gömör, Kishont, Heves, Hunyad, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Ugocsa, Zala megye, valamint Arad és Székesfehérvár szabad királyi városok feliratban kérelmezték, hogy a képviselőház hozzon olyan intézkedéseket, amelyek

⁵⁴ PN 37. évf. 1886. június 11. A tüntetések; Vasárnapi Újság, 33. évf. 1886. június 13. A tüntetések napjai

⁵⁵ PN 37. évf. 1886. augusztus 11. A királyi kézirat. – Az irat augusztus 7-én kelt.

⁵⁶ PN 37. évf. 1886. augusztus 11. A királyi kézirat.

⁵⁷ Takács majd a véderőtörvény elleni tiltakozásokkor is vezető szerepet visz 1889-ben; továbbá 1895-ben a Hentzi emlékmű merényletje, Szeless Adorján védőjének kiadva magát próbált ismert-ségre szert tenni az egyébként művelt, több nyelven beszélő értelmiségi.

⁵⁸ KN 1884–1887. 13 köt. 4–5. 1886. szeptember 18.

biztosítják, hogy a hadsereg tiszteletben tartsa a magyar alkotmány szellemét és a nemzeti közérzületet.⁵⁹

A függetlenségek arra hivatkozva kérik a királyi kézirat hivatalos közzétételét, hogy az nem Tiszához, a magánemberhez szól, hanem az ország miniszterelnökéhez, tehát az országgyűlésnek joga van azt megvitatni. Tisza szerint azonban a kézirat nem szorul megvitatásra, mivel az önmagában rendezte a sérelmeket. A kérvényi bizottság ennek alapján a kérvényeket elintézettnak nyilvánította. Györffy Gyula, a bizottság tagja különvéleményének hangot adva ezzel nem értett egyet, ő szintén indítványozta az önálló hadsereg felállítását – ezzel voltaképpen a függetlenségi párt álláspontját tolmácsolta. A mérsékelt ellenzék részéről Apponyi Albert határozati javaslatában nem kívánt független hadsereget, csak olyan intézkedéseket, amelyek a hadsereg szellemét a magyar alkotmányossággal összhangba hozzák. A vita szeptember közepétől mintegy egy hónapig tartotta izgalomban a parlamentet, de az október 14-én lezajló végszavazáson aztán a kényelmes szabadelvű többség a kérvényi bizottság véleményét elfogadva, *ad acta* tette a kérvényeket.⁶⁰

A későbbi Hentzi-ügyekben, 1892, 1898 és 1899 esetén is van közös hadseregellenes éle a függetlenségi agitációnak, de ez ekkor már nem ölt oly nagy mértéket, mint 1886-ban. A Hentzi ügyek és a közös hadsereg elleni függetlenségi fellépésben egyébként nincs meg a teljes viszonyosság: Hentzit ugyan felhasználják a k. u. k. haderő elleni demonstrációkra, de a véderővitákon el sem hangzik Hentzi neve – hogy 1903-ban nem utal rá senki, ez annyira nem meglepő, de hogy 1889-ben sem? Három évvel az országot felforgató Jansky eset után? Ez mutatja Hentzinek a magyar politikai életben elfoglalt helyét. Időről-időre szükség volt a „feltámasztásokra” ahhoz, hogy a függetlenségek valóban sértőnek kiáltsák ki a jelenlétét. S ezt nem cáfolja az a tény, hogy 1889-ben voltak tüntetések, ahol elhangzott a „fel Budarára !” jelszó, mert ezeken a megmozdulásokon a munkásság töltötte be a vezérellem szerepét, s persze az egyetemi ifjak, akiket a véderőtörvény módosítása valóban érzékenyen érintett.⁶¹

Iugum Caudinum

1892. június 8-án, az uralkodó negyedszázados magyar királyi jubileuma alkalmából Budapestnek a székesfőváros címet adományozta. A főváros pedig viszonzásul díszpolgárává választotta Ferenc Józsefet. Állítólag ekkoriban vetette fel gróf Szapáry Gyula miniszterelnök, hogy rendezhetnének egy olyan ünnepséget, amely a nemzet és az uralkodó végleges összebékítését, az ellentétek kiegyenlítését szimbolizálná. 1892-re célegyenesbe érkezett a budavári Dísztéren a Honvéd-emlék felállítása. Ivánka Imre, a honvéd szoborbizottság elnökének gondolata volt, hogy a szobor leleplezési ceremóniáját a kiengesztelődés nagy-szerű manifesztációjává lehetne emelni. Mégpedig úgy, hogy az emlékművet közösen koszorúzná meg a honvédek központi választmányának elnöke és Rudolf Lobkowitz magyarországi főhadtestparancsnok: díszlövészek és a Himnusz eléneklése után átvonulnának a Szent György térre, ahol szintén közösen, a honvédek és Lobkowitz koszorúznának, ezúttal persze már a másik oldal, az egységes monarchia mártírjának, Heinrich Hentzinek az emlékoszlopánál, miközben a Gotterhalte hangjai csendülnének fel.⁶²

⁵⁹ KN 1884–1887. 13. köt. 4–5. 1886. szeptember 18.

⁶⁰ KN 1884–1887. 13. köt. 269. p. 1886. október 14.

⁶¹ KN 1887–1892. 7–9. köt.; KN 1901–1906. 11. köt.; PN 40. évf. 1889. január 30. A tüntetés; Szabó Dániel: *A véderőtüntetések résztvevői*. Korall, 5. évf. (2004) 17. sz. 43–60.

⁶² Szatmári Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, 1928. 41.; Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt. 288–289.

A terv azonban idő előtt kiszivárgott, mivel Tibád Antal akkori belügyi államtitkár magyar hazafiságával összeegyeztethetetlennek tartotta a Honvéd-emlék és az áruló Hentzi vasoszlopának közös koszorúzását, így aztán 1892. október 15-én este, mielőtt a felavatási ünnepség Ivánka-féle programja a lapok útján megjelenhetett volna, a függetlenségi képviselők az Abbázia kávéházban Eötvös Károly vezérletével már azon törték a fejüket, hogyan lehetne megakadályozni azt.⁶³ Október 16-án reggel a többi között ilyen hangú felhívás jelent meg az ellenzéki lapokban: „Hogy ezt magyar ember tegye: az hihetetlen; hogy 48–49-iki honvéd tegye: undorító és iszonyatos. Az osztrák kényuralom bőrtönözte, lövette, akasztotta, de meg nem gyalázta a magyart. Az országos honvédbizottság elnöksége most megtagadja multját, megfertőzteti elhúnyt bajtársainak emlékét s meggyalázza a magyar nemzetet.”⁶⁴ Ivánka Imre ötlete rövid idő alatt hatalmas lavinát okozott, nem volt kétséges, hogy a politikai életben lesznek áldozatai. A „mérsékelt” ellenzéki Pesti Napló is kikelt a terv ellen, amit ízléstelen tréfának minősített. Csak Lobkowitz egyedüli koszorúzását tartotta volna „szép és nemeslelkű” cselekedetnek, mert ő az előtt az alkotmányos szabadság előtt hódolna ezzel, amire a király felesküdt. A program többi részéről szólva: „misztifikációnak tartjuk ezt a bejelentést, mert nem képzelünk olyan embert Magyarországon, aki ha a leghívebben is ragaszkodik ahhoz, amit Deák Ferenc 1867-ben mondott, hogy »vessünk fátylat a múltra« nem képzelünk olyan embert Magyarországon, aki ezt most már oda módosítsa, hogy immár arra a múltra nem fátyolt, hanem koszorút tegyünk.”⁶⁵

A képviselőházban október 17-én olvassa fel báró Bánffy Dezső, a ház elnöke a budai honvédszobor-bizottságnak az 1892. november 2-i ünnepélyes leleplezésre szóló ünnepélyes meghívóját. Ekkor még csak annyi történt, hogy Eötvös Károly indítványozta, a levelet tűzzék a másnapi ülés napirendjére, mert hozzá kíván szólni. A javaslatot a szabadelvű többség Szapáry Gyulával az élen elfogadta – kijelenthető, hogy a levél felolvasásával a kormány megkezdte haláltusáját. A függetlenségi párt kitűnő szövetségesre tett szert Hentzi-ben, s az ellenzék ügyesen ki is használta az újabb szobor-ügy okozta közfelháborodást saját propagandájának erősítésére: vidéki párt- és népgyűlések sorban hozták a közös koszorúzást ellenző határozataikat, a sajtó tele volt a régi és a mostani Hentzi ügyekkel, s közben a veterán honvédek is megmozdultak: Nyíregyházáról id. Krúdy Gyula küldött a fővárosba tiltakozó iratot, a debreceni honvédegyesület is gyűlésre hívta tagjait.⁶⁶

A közvélemény már izzott, de a botrány teljes kitörése előtt Horváth Gyula még rávette Bánffy házelnököt, hogy tartson pártközi értekezletet, ahol az ellenzéki frakciók voltaképpen egéruat ajánlottak a kormányfőnek, ám Szapáry hajthatatlan maradt, továbbra is ragaszkodott a koszorúzás eredeti programjához. A „Hentziáda” folytatódott október 18-án a képviselőházban. A függetlenségi vezérszónoka Eötvös Károly volt. Erkölcsi lehetetlenségnek tartotta a Honvéd-emlék tervezett módon való felavatását, amelyből szerinte egyenesen a nemzethalál víziója következik: „sem a tisztelt túloldal, sőt a honvédszobor-bizottság elnöke sem tudna egyetlen esetet felhozni a világtörténet egész folyamában, hogy midőn egy nemzetet meggyaláztak, mindent, ami előtte szent volt, eltiportak: akkor e hódító vitézi tetteinek emlékeztetét vagy az a nemzedék vagy egy későbbi nemzedék megkoszorúzta volna. Erre példa a világtörténelemben nincs. Ha az a program, mely előttünk van, végrehajtatik, ez lesz az első példa a világtörténelemben; de meglehetősen bizonyossággal meg

⁶³ Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt. 140.

⁶⁴ Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt. 142.

⁶⁵ PN 43. évf. 1892. október 15. Misztifikáció

⁶⁶ Szatmári: *Húsz esztendő parlamenti viharai*. Budapest, 1928. 163.

lehet mondani, hogy második példa nem fog reá következni.”⁶⁷ Határozati javaslatában egyrészt helyeselte, hogy a közös hadsereg nevében koszorúzzák meg a Honvéd-emléket, mert ezzel Magyarország iránti kötelességüket teljesítik. Másrészt tiltakozott az ellen, hogy a honvédek viszonzásul megkoszorúzzák a Hentzi-emlékművet, ez ugyanis a nemzeti önérték súlyos sértése volna, ezért felszólította a kormányt, hogy minden lehetséges eszközzel akadályozza ezt meg.⁶⁸

Apponyi Albert, a mérsékelt ellenzék vezére emlékirataiban úgy nyilatkozik, hogy hajlandó lett volna elfogadni a közös koszorúzás programját, de személy szerint hiányolta a kormányfőtől a terv fogadtatásának előzetes felmérését.⁶⁹ 1892-ben elmondott parlamenti beszédében is azt hangsúlyozta, valóban szükséges az érzelmi disszonanciák, ellentétek kiegyenlítése, de szerinte ennek módja csakis az önálló magyar hadsereg lehet. Határozati javaslatában felszólította a kormányt, hogy vizsgálja felül eredeti tervét, s először tájékozzódjon a közérzületről, hogy milyen formában lehetne valóban közmegegyezéssel ünnepet tartani, vagy jelöljön ki egy 25 tagú bizottságot, amely megállapítja a felavatási ceremónia részleteit.⁷⁰

Apponyi szónoklata révén létrejött az ellenzéki egységfront a Szapáry-féle békítési kísérlet ellenében, ami érthető, hiszen a merész terv alig hat évvel az óriási politikai vihart okozó Jansky eset után született. Igazi vitáról nem beszélhetünk, mert ugyan Szapáry mögött hűségesen ott állt az egész Szabadelvűpárt, ám meglehetősen kedvetlenséggel, ugyanis csupán hárman próbáltak ellenállni az ellenzéki fillippikáknak, ami ilyen erősen érzelmi jellegű kérdés esetén nem magyarázható azzal, hogy nem akarták az ülésszak idejét úgy-mond elvesztegetni replikázással. A Szapáry mellett felszólaló képviselők nevét érdemes ide jegyezni: báró Podmaniczky Frigyes, 1848-ban honvéd huszárkapitány, Vadnay Károly, aki fiatalokora ellenére szintén beállt a honvédseregbe és Rohonczy Gedeon.

A disputa érzelmi vonásait mutatja, hogy többször jelenik meg a nemzethalál-vízió, Eötvös után az 1849-ben tizenhárom évesen önkéntesként harcoló Illyés Bálint is imigyen fakad ki: „önnön kezünkkel akarják velünk kitépetni dicsőségünk könyvének lapjait egymásután, hogy utoljára ne maradjon más, mint az üres táblázat, amelynek első lapján ott fénylik ugyan aranybetűkkel: »A magyar nemzet története«, de belől egy nagy üresség, egy nagy sötétség, hátsó lapon pedig eme végzetes szó »fuit«; mi ne akarjuk, hogy az utódok nemzetünk történelmének táblájára eme szavakat írják: »meghalt öngyilkosságban«. Mi élni akarunk, élni akarunk, de becsülettel.”⁷¹ A tervvel kapcsolatos leggyakoribb ellenzéki kifejezések: ’szégyenletes merénylet’, ’érzelmek és nézetek abberrációja’, ’szolgalelkűség’, ’hiperlojalitás’. A legfrappánsabb kifejezést talán Gulner Gyula használta, aki történelmi

⁶⁷ KN 1892–1897. 6. köt. 42. 1892. október 18.

⁶⁸ KN 1892–1897. 6. köt. 42. 1892. október 18. A határozati javaslatot aláírták: Olay Lajos, Endrey Gyula, Visontai Soma, Helfy Ignác, Illyés Bálint, Szemere Huba, Tompa Antal, Fornszek Sándor, Pogrányi József, Madarász Imre, Szalay Károly, Horváth Ádám, Noszlopy Gyula, Pázmándy Dénes, Vikár József, Vörös József, Nánásy Ödön, Lukáts Gyula, Hentaller Lajos, gr. Károlyi Gábor, gr. Zichy Herman, Kováts József, Kún Miklós, Babp Emil, Csávolszky Lajos, Konkoly-Thege József.

⁶⁹ Apponyi Albert: *Emlékirataim*, 203.

⁷⁰ KN 1892–1897. 6. köt. 48. 1892. október 18. Apponyi határozati javaslatát aláírták: Beöthy Ákos, Horváth Gyula, Bottlik Lajos, Helley József, Bolgár Ferenc, Deésy Zoltán, gr. Bethlen Bálint, Kund Jenő, Ernusz Kelemen, Nagy István, Fernbach József, Frey Ferenc, dr. Drakulics Pál, Purgly János, Bernát Béla, Gulner Gyula, Bánó József, Ugrom Zoltán, Kovács Albert, Aczél Péter, Ábrányi Kornél., Hodossy Imre, Horánszky Nándor.

⁷¹ KN 1892–1897. 6. köt. 91. 1892. október 20.

hasonlaltal élve „*Iugum Caudinum*nak” nevezte a közös koszorúzást.⁷² Többen hangoztatták, hogy a koszorúzás helyett inkább a Hentzi-emlék mihamarabbi eltávolításáról kellene intézkedni.⁷³

Az eltávolításról természetesen szó sem lehetett, de a nemzet megalázásának tekintett közös koszorúzás sem valósult meg – ha parlamenti határozaton múlt volna, elképzelhető, hogy a kormánytöbbség némán is megszavazza, csakhogy a Honvéd-emléket az országos honvédegyleti szövetség állította, és így a leleplezés szintén ezen testület kompetenciájába tartozott, s a honvédegyletek országos központi választmányának ülése véget vetett a politikai viharoknak. Nyílt színvallást ők ugyan nem vállaltak, ám október 22-i határozatuk értelmében a november 2-ára hirdetett felavatási ünnepet elhalasztották, mivel az érdemi döntést a később összeülő országos gyűlésre bízták.⁷⁴ A függetlenségi képviselők, akik pedig már mindenre elszántan a Hentzi emlék élőlánccal való körbevételével kívánták megakadályozni a „gyalázatot”, diadalittasan mehettek az Abbázia kávéházba kártyázni, no meg hallgatni Eötvös Károly végeérhetetlen anekdota-folyamát. Az ellenzék teljes sikert aratott, a Szapáry-kormány is megbukott, igaz, ebben nemcsak a Ferenc József által lelkesen üdvözölt koszorúzási program elvetése játszott szerepet, hanem elsősorban az egyházpolitikai reformok nyomán kialakult uralkodó–miniszterelnök konfliktus.⁷⁵

1893. május 21-én felavatják a Dísz téren Zala György alkotását, a Honvéd-emléket. A nagy nemzeti ünnepen végül nem volt tüntetés Hentzi emlékműve ellen, holott rendkívüli katonai készülődés övezte az emlékmű leleplezését: egy-egy csapat katona őrizte a Hentzi-emléket a Várban, illetve a tábornok sírját a krisztinavárosi temetőben. Igaz, a demonstráció esélyeit eleve csökkentette, hogy Sélley Sándor főkapitány az ünnepség napján lezáratta a Dísz- és a Szent György teret, csak azok léphettek be, akiknek jegyük volt a ceremóniára. A honvédeknek szigorú parancs tiltotta meg, hogy ezen a napon elhagyják a laktanyájukat. De jelen volt Bánffy Dezső házelnök és a parlamenti képviselőknek mintegy fele. Asbóth János (az 1849-ben a dísztéri várkapu ostromát vezető Asbóth Lajos tábornok fia) pedig gondoskodott arról, hogy legyen vitatémája a pártköröknek, ugyanis egyedülként nemcsak a Honvéd-emlék leleplezésén vett részt, de elment a krisztinavárosi temetőbe is, és a lovasgyász jegyében koszorút tett Hentzi sírjára.⁷⁶

Eseménykép az ifjúságnak

A Hentzi-emlékmű eltávolítására a Szent György térről 1898 végén került sor. Az esemény az uralkodó és a nemzet közötti pillanatnyi érzelmi azonosulás következménye volt: 1898. szeptember 10-én Svábjában a Genfi tó partján egy olasz anarchista, Luigi Lucheni megölte Erzsébet királynét. Ferenc József és a magyar közvélemény látszólag egymásra talált a gyászban, az uralkodó a levert hangulatú nemzetet szolidaritásáért megajándékozta azzal a gondolattal, hogy a királyné szobrát annak idején majd a Szent György téren állítsák fel

⁷² KN 1892–1897. 6. köt. 101. 1892. október 21. A „*Iugum Caudinum*” utalás a Kr. e. 321-ben történt caudiumi csatára, ahol a közép-itáliai samnissok tönkrevették a római seregeket, a hadifoglyokat pedig elengedésük előtt megalázták: a caudiumi szorosban fegyvertelenül, alsóruhában kellett elvonulniuk a samniss fegyveresek sorfalai között, és többen áldozatul estek annak, hogy a győztesekre „kihívó” pillantást vettek. Harmatta János (szerk.): *Az ókori Róma története*. Budapest, 1992. 88.

⁷³ KN 1892–1897. 6. köt. 96. 1892. október 21.

⁷⁴ PN, 43. évf. 1892. október 22. A honvéd ünnep elhalasztása

⁷⁵ KN 1892–1897. 6. köt. 145. 1892. november 7.

⁷⁶ PN 44. évf, 1893. május 21. A holnapi szobor-leleplezés; uo. május 23. Hentzi sírja, Hentzi szobra

a Hentzi emlékmű helyére. Ahogy a Vasárnapi Újságban olvashatjuk: „az áldott emlékü királyné alakja fog állni a helyen, hol a szomorú idők háborgó érzésével járt eddig a magyar ember. A Hentzi szobor többé nincs, a fájdalmak helyét az engesztelés angala megváltotta.”⁷⁷ Ferenc József nevezetes gesztusára valószínűleg azért is kerülhetett sor, mert ezzel akarta elterelni a függetlenségek figyelmét a gazdasági közösséget fenntartó Ischli klauzuláról (amelyet 1903 végéig tartó hatállyal kötött Bánffy Dezső kormánya 1898. augusztus 4-én, az ellenzék pedig szeptember 5-én hirdetett ellene obstrukciót). Az eufória nem három napig tartott, hanem közel egy hétig, ekkor azonban Kossuth Ferenc az *Armeeblatt* című újságból, a bécsi katonai körök egyik szócsövéből értesült arról, hogy a korábbiakkal ellentétben a Hentzi emlékből nem úgy lesz síremlék, hogy a temetőben található katonasírok között állítják fel, hanem úgy, hogy a katonák földi maradványait újra végső nyugalomra helyezik a budai Hadapródiskola udvarán, és itt lesz felállítva, felszentelve az osztrák tábornok emlékoszlopa is. Kossuth hazafiságát különösen a tudósítás itt következő sorai lobbantották lángra: „a katona érti azt, hogy most alaposan megváltozott helyi viszonyok közepe és egy rendkívüli esemény benyomása alatt a harcosemléket más helyre viszik és egyáltalában nem suttymóban adják át a katonai ifjúság hív őrizetének és becsülésének. Hentzinek és társainak szobra a változás következtében örökös ragyogásából semmit se veszít. Álljon a császártól és királytól újonnan megalapítva, szemben a magyar fővárossal, megváltva az igazságtalan népgyűlölet átkától, egy olyan ház előtt, amelyben a hadsereg ifjúsága a katonai hűség evangéliumára tanítgatván, hajthatatlan harcosokká nevelkednek – csudálattal tekinthet fel az ifjúság Hentzire és társaira.”⁷⁸ Ebből nyilvánvalónak tűnt, hogy a katonai iskola udvarán az emlékmű nem síremlék lesz, hanem a növendékek számára példaadó szimbólumnak szánják. Az áthelyezéssel járó újraszentelést Kossuth november 11-én keményhangú beszédben bírálta a parlamentben. Ezzel több mint egy hétig tartó, bekiabálásokkal tarkított vitát indított el, ugyanis Bánffy Dezső miniszterelnök addigi politikájával igencsak népszerűtlenné vált az ellenzék körében, és most a „szobor-ügy” kihagyhatatlan lehetőséget nyújtott számukra a kormányfő helyzetének meggyengítésére, esetleg megbuktatására.⁷⁹

A kormányfőt alapvetően két tényező miatt tartotta ellenségének az ellenzék. Egyrészt mert 1896-ban az Apponyi Albert által meghirdetett „*treuga dei*” helyett a választások erőszakos és korrupt módon való levezénylésével megkísérelt megsemmisítő csapást mérni a függetlenségekre, másrészt pedig a már említett 1898-as Ischli klauzula miatt. Ebben a légkörben robbant az *Armeeblatt* cikke majd Edmund Krieghammer hadügyminiszter rendelete. Eötvös Károly a nemzet legszentebb, legszebb érzülete kijátszásának, a királyné halála felett érzett kegyelet felhasználásának nevezte az újabb felállítást. Barta Ödön a nemzet arcucsapásáról beszélt. Hasonló szellemben nyilatkozott Rátkay László is, aki szerint a szobor áthelyezése súlyosabb tördöfés, mint az 1852-es első felszentelés, ugyanis a nemzet

⁷⁷ VU 46. évf. 1899. november 6. A királyné szobrának helye. A kezdeti lelkesedés ellenére mégis évekbe tellett, amíg Erzsébet emlékszobra elkészült. A művészeti bizottság két pályázati kiírás után sem talált megfelelő szobortervre. 1903-ban már olyan hangok hallatszottak, hogy talán túlságosan sok az összegyűlt pénz: az emlék kezd elhaladni a monumentalitás felé – a törekény, világtól elvonult asszony ábrázolása egyszerűbb eszközökkel sokkal inkább megoldhatóbb lenne. Sokan vélték úgy, hogy maga a Szent György tér sem alkalmas a királynéhez illő szobor felállítására, mert az ember nagyságú szobor nem illik az exponált és környezeténél fogva is jelentős térre, inkább igénytelenebb, csendesebb hely, szabad természet jobban megfelelne. Éber László: *Erzsébet királyné emlékszobra*. Budapesti Szemle, 115. köt. (1903) 285–294.

⁷⁸ KN 1896–1901 18. köt. 134. 1898. november. 11

⁷⁹ *A magyar országgyűlés története 1867–1927*. Szerk. Balla Antal. Budapest, 1927. 163.

azóta kiegyezett uralkodójával.⁸⁰ A függetlenségi oldal a nemzet sorsára nézve tragédiaként tüntette fel a tervezendő áthelyezést. Barabás Béla szolt imígyen: „ezt kellett megérnünk, hogy Hentzi szobrát ma odaállítják az iskolába tantárgyként, buzdítóként, lelkesítőként arra, hogy a magyar szégyellje hazáját, szégyellje azt és csak az előtt hódoljon, aki hazá-
árul.”⁸¹ Pichler Győző alkotmánysértést emlegetett, vélekedése szerint elszállítható új helyére a szobor, de akkor magyar vér fog folyni, Hentzi emléke magyar vérrrel fogja festeni pirosra a földet.⁸² Olay Lajos arról beszélt, hogy a miniszterelnök nem is magyar, inkább a király és a császár miniszterelnöke, annak érdekében, hogy a kegyeit kereshesse, kész a nemzet legszentebb érzelmeivel szembeszállni.⁸³

A nemzethalál vízió, a herderi jóslat ismételt felújítása, vagyis a nemzeti érzelmekre való hivatkozás alkalmasnak látszott arra, hogy legalább néhány kormánypárti képviselőt maga mellé állítson. Hentzi tehát 1892 után másodszer is a függetlenségi párt zászlóvivője lett, úgy nézett ki, küszöbön áll egy újabb kormánybuktatás. Annál is inkább, mert a Szabadelvűpárt ismét igencsak letaglózva nézte, ahogy a függetlenségiek fényesebbnél fényesebb beszédekkel dörögnek a kormányoldal felé, mindössze egy „honatyá” volt képes csak visszavágni, ő azonban báró Fejérváry Géza volt, a honvédelmi miniszter, aki posztjából adódóan közel állt az uralkodói körökhöz, sőt itthon a „Nagy Labanc” hírében állt. Személyénél érdemes kicsit elidőzni, mert fellépése megmutatja, hogy az ország szempontjából milyen jelentősége volt 1898–1899-ben a Hentzi-ügynek. Fejérváry 1833. március 15-én született a csehországi Josefstadtnban. A neoabszolutizmus idején, 1851-ben lett hadnagy, részt vett az 1859. évi és az 1866-os háborúkban – miközben haladt felfelé a katonai ranglétrán, 1862-ben a bárói rangot is elnyerte. Lojalitása alkalmassá tette arra, hogy Ferenc József egyik hű katonájából bizalmi ember legyen, Fejérváry ugyanis neveltetéséből adódóan úgy vélekedett, hogy Magyarország stabil jövője csak a Monarchián belül képzelhető el, s ennek a tézisnek átgondolt, ellentmondásoktól mentes képviselését vállalta is, mert a nemzeti romantizmus igen kevésbé hatott rá. Jól tudta, hogy az egykoron Albrecht főherceg nevével fémjelzett bécsi „katonapárt” amúgyis elégedetlen a kiegyezés politikai rendszerével, nem érdemes borzolni a kedélyeket Hentzi-ügyekkel, amelyeknek a nemzetre nézve sértő élet, mint látható volt, nem nagyon érezhette. Fejérváry az 1898. november 17-én elhangzott parlamenti beszédében először azzal próbálta leszerelni a Hentzi-emlék kapcsán a kormány felé zúduló elégedetlenséget, hogy leszögezte, az emlékmű felett az uralkodónak van kizárólagos rendelkezési joga. A honvédelmi miniszter nagyon felkészült előadására, ugyanis a szabadságharc kapcsán valóságos rendhagyó történelemórát tartott a tisztelt háznak, ráadásul tarsolyában kétféle stratégia is megbújt. Először Hentzi személyéről kísérelte meg elterelni a figyelmet, a tábornok jelentőségét bagatellizálta, mondván, ez a szobor nemcsak az ő tiszteletére lett állítva – Hentzi egy a négyszázhusz köteleességteljesítés közben elesett katona közül, akiknek a tiszteletére Ferenc József a szobrot állította.⁸⁴ Mikor látta, hogy nem érhet célt, magát Hentzit próbálta meg felmenteni a ráhulló vádaktól, azon az alapon, hogy rengeteg a tévedés a szabadságharcról szóló könyvekben, szerinte az objektív látásmód érdekében a hivatalos aktákhoz kell visszatérni – és itt kezdődött a rendhagyó kiselőadás. Fejérváry helytállóan megcáfolta a Hentzi magyar származásáról szóló mítoszt, már vitathatóbb volt a tábornok 1848-ban a magyar alkotmányra letett esküjének

⁸⁰ KN 1896–1901 18. köt. 230–231. 1898. november 17.

⁸¹ KN 1896–1901 18. köt. 236–237.

⁸² KN 1896–1901 18. köt. 233–236.

⁸³ KN 1896–1901 18. köt. 238.

⁸⁴ KN 1896–1901 18. köt. 239–244.

meg nem történné nyilvánítása. Az igazi felháborodást persze az okozta, hogy a miniszter Pest bombáztatását is védelmébe vette, amikor kijelentette, ha idegen országban lenne hasonló körülmények között, lehet, hogy ő is hasonlóan cselekedne. Erre Bartha Miklós fel szólította, hogy inkább a *Reichsrat*-ban adja elő a beszédét. Hentaller Lajos pedig a vitanap második felének mintegy esszenciájaként „*advocatus diabolinak*” nevezte a honvédelmi minisztert.⁸⁵

November 21-én ugyanő Fejérváry előadásának mintájára, csak persze ellenkező előjellel tartott történelemórát a Házban. Rámutatott arra, hogy a szobrot igenis Hentzinek állították, ezt mutatta a Szent György tér átkeresztelése és a felavatási ünnepségre szóló meghívó is. Hentzi árulásával kapcsolatban viszont támadási felületet adott, hogy úgymond nem tudott „hivatalos” aktákra hivatkozni, „csak” a Közlönyre, a „Horváth Mihályra” meg Mészáros Lázár emlékirataira – ám ügyesen járt el, amikor Pest bombázásának indokolatlanságát Hentzi 1849. május 4-i levelével igazolta. Fejérváry természetesen nem érthetett egyet gondolatmenetével: „az igazság sohasem tetszik, azt én nagyon régen tudom.” Igazság szerint mindketten szelektíven kezelték a forrásokat a maguk nézetének alátámasztására. Az indulatok ezután elszabadultak: hatalmas zaj és bekiabálások zavarták a miniszter beszédét, aki erre „becsületrontó és bojkottírozó” pártnak titulálta a függetlenségiakat, ezzel az incidenssel az ülés érdemi része félbe is szakadt, mert az ellenzék innentől nem hagyta szóhoz jutni Fejérváryt, amíg az nem kér bocsánatot kijelentéséért.

Ugyanezen a napon egyébként az egyetemisták is tüntetést rendeztek, másnap a képviselőházban az ellenzéknek új lendületet adott, hogy a rendőrség beszorította a hallgatókat az egyetem udvarára – így a Hentzi emlékmű elleni tiltakozást össze lehetett kötni az egyetemi autonómia védelmével és a rendőri brutalitás kárhoztatásával. Sima Ferenc függetlenségi képviselő grandiózus beszédében összefoglalta a kérdés lényegét: Bánffy félrevezette a királyt, amikor azt mondta, hogy a nemzet a legnagyobb megelégedettséggel fogadja majd a szoboráthelyezést – holott a helyzet az, hogy csak katonákkal szállítható át a szobor.⁸⁶ Bánffy végül nem a legújabb Hentzi ügybe bukott bele, de az is hozzájárult ahhoz, hogy a kormánypárt nem tudta elfogadtatni a költségvetést, s ezzel kicsúszott a talaj a lába alól.⁸⁷

Még a kormány bukása előtt, 1898. decemberében bontani kezdték az emlékművet, s a függetlenségi moraj ellenére a Hadapródiskola udvarán felállították. A felszentelés napján, 1899. augusztus 12-én a Debrecen című lapban Ady Endre eképpen írt az ünnepségről: „Ott ég-e a székenpír minden honfi arcán, vagy már szégyenleni sem tud a magyar? Érti-e a nemzet azt a pofoncsapást, melyet a mai napon, a félszázados évforduló egyik legszomorúbb napján, legádázabb ellenségeitől kapott? ...Van még magyar büszkeség? ... Vagy tán magyar sincs többé a hazában? ... Megtörtént ...”⁸⁸ Bizony volt szégyenpír, ami egy tüntetésben nyilvánult meg, ahol az ünnepségről visszatérő honvédeket a tömeg felháborodott „Hentzi-huszar” kiáltásokkal fogadta. Szeptember végén a parlamentben ismét meddő vita zajlott le arról, hogy vajon emlékmű vagy egyszerű síremlék-e a szobor. Széll Kálmán természetesen senkit nem tudott meggyőzni az ellenzéki oldalon az utóbbi állásponttól. Volt

⁸⁵ KN 1896–1901 18. köt. 247.

⁸⁶ KN 1896–1901 18. köt. 247.

⁸⁷ Bánffy kormányát terhelte 1898. december 2., Ferenc József regnálásának ötvenéves jubileuma, amit hivatalosan a lojalitás jegyében ünnepelni kellett. Még akkor is, ha így csak erősebben törték fel a sérelmek, hiszen a királyi jubileum nálunk inkább a magyar közjog lábbal tiprásának szomorú évfordulója volt. Hanák: *Kert és műhely*, 123.

⁸⁸ Ady Endre: *A magyar becsület világosa*. Debrecen, 38. évf. 1899. augusztus 12.

igazsága az érzelmekre erősen ható Adynak abban, hogy a múlta fátylat borító nemzet megérdemelte volna, hogy végérvényesen eltávolítsák a keserű emlékeket idéző szobrot.

Elképesztően széles és mély szakadék választotta el 1899. augusztus 12-ét, mondjuk, 1896. június 8-tól, a Millenium egyik központi eseményétől, amikor a király részvételével káprázatos ünnepi felvonulás zajlott a fővárosban. Augusztus 12-e ráklépésnek tekinthető 1897-hez képest is, ekkor ugyanis Ferenc József tíz magyar történelmi egyéniség szobrának felállítását ajánlotta meg.⁸⁹ Pedig az 1897-es gesztus önmagában figyelemreméltó állomása a lelki kiegyezésnek.⁹⁰ Részben van igaza Nagy Ildikónak, aki szerint a megajánlás a „milleniumi ünnepségek ideológiájának ellentételezéseként született meg, vagyis a magyar történelem nemzeti felfogásával szemben az állampatrióta értelmezés jegyében”.⁹¹ A királyi szobrok koszorúja valóban ünnepelhető adomány volt, azért is, mert a királyi udvartartás költségeinek terhére született, ennek különösen az adott súlyt, hogy magyar történelmi személyiségek leendő szobrairól volt szó. Részben olyan személyiségekről, akik a Habsburg szempontok szerint is „szalonképesnek” minősíthetők, mert az uralkodóház által szentnek tartott katolikus vallást követték: Szent Gellért, Anonymus, Pázmány Péter, Hunyadi János, Zrínyi Miklós, Werbőczy István és Tinódi Lantos Sebestyén. Három egyéniség meglehetősen „kilógott” ebből a sorból: Bocskai István, Bethlen Gábor és Pálffy János. Őket látva elmondható, hogy nem csupán a Millenium ellenpontozásáról van szó. Ez a szándék természetesen jelen van, hiszen egyértelmű, hogy egy magyar szempontú bizottság nem a fenti szoborcsoportot álmodta volna meg, mert szinte tünetőleg hiányzik egy személy, aki a nacionalizmus századát képviseli – de az a tény, hogy a Habsburgok két ádáz ellensége ott van a sorban, és megjelenik Pálffy János is, aki mintegy semlegesítendő Bocskait és Bethlent, a függetlenségi harcok 18. századi pacifikátoraként aposztrofálható, mutatja, hogy itt tulajdonképpen a lelki kiegyezés egyik állomásáról beszélhetünk.

Hogy a látványos összeborulások ellenére milyen gyötrelmes volt a lelki kiegyezés folyamata, érzékelteti az a küzdelem, ami II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozataláért folyt. A Habsburgok az 1715. évi 49. tc. 2-3. § révén II. Rákóczi Ferencet a nemzet ellenségének minősítették, s ezzel gátolták hazatérését.⁹² A kiegyezés után 1873. március 8-án Zemplén megye feliratban kéri az egykori fejedelem földi maradványainak hazai földben való végső nyugalomra helyezését. Erre a kérésre június 14-én Szláv József miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy foglalkozik az ügygel, de nem könnyű, mert nem lehet pontosan meghatározni Rákóczi nyughelyét. Szláv jótékonyan megfélemedezett a másik, egyelőre áthághatatlan látszó problémáról, nevezetesen arról, hogy a hazahozatal sokban múltott azon is, vajon Ferenc József képes lesz-e megbékélni a kuruc fejedelem emlékével, azzal a fejedelemmel, aki az általa vezetett szabadságharc folyamán keresztülvitte a Habsburg Ház trónfosztását is. Nagyon sokáig erre nem nyílt esély.⁹³ Így lényegében Szlávéhoz hasonló választ adott Tisza Kálmán 1878-ban a „Nagy Kuruc”, Thaly Kálmán interpellációjára,

⁸⁹ Gratz: *A dualizmus kora*, I. köt. 354. A kézirat 1897. szeptember 25-én jelent meg. Századok, 31. évf. (1897) 751–752.

⁹⁰ Beöthy Zsolt: *A királyszobrok*. Budapesti Szemle, 92 köt. (1897) 337.

⁹¹ Nagy Ildikó: *Az emlékműszobrászat kezdetei Budapesten – szobrok és szobrászok*. Budapesti Negyed, 9. évf. (2001) 2–3. sz. 217.

⁹² Magyar Törvénytár – 1657–1740. évi törvénycikkek. Budapest, 1900. 480.

⁹³ Pedig Thaly Kálmán nyomán sokan vágya volt, hogy a fejedelem születésének 200. évfordulója, vagyis 1876. március 27. legyen országos ünnep, és addigra gondoskodjanak a hamvai hazaszállításáról is. Századok, 26. évf. (1892.) melléklet 25–70. II. Rákóczi Ferenc hamvai. Egyébként a hazahozatal álma már korábban megfogalmazódott, legalábbis ez derül ki a Vasárnapi Újság 1862. február 9-i számából, amely arról számolt be, hogy adakozás indult a kegyeleti aktus érdekében.

amely ismét csak Rákóczi hamvainak magyar földre szállítását szorgalmazta. 1889. október 7-én ugyan Thaly a konstantinápolyi Szent Benoit templomban sikeresen a nyomára akadt a fejedelem földi maradványainak, azonban hiába indítványozta Bereg megye, majd Kassa is 1893-ban benyújtott kérvényében a hazahozatalt, e téren nem történt semmi, és nem is történhetett, amíg a másik „érintett”, a Habsburg uralkodó nem mondta rá az áment.⁹⁴ Ezért aztán 1899-ben Thaly a parlamentben erősen csalódottan jegyezhetette meg, hogy miközben újraavatták a még mindig a régi abszolutisztikus szellemet képviselő Hentzi emléket, Rákóczi hamvai ennek ellentétéként továbbra is Konstantinápolyban nyugszanak.⁹⁵ Rákóczi és társai hamvainak hazaszállításáról végül gróf Tisza István miniszterelnök eszközölt ki királyi kéziratot 1904. április 18-án. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy napra pontosan egy hónappal korábban ért véget a még 1903-ban a véderőtörvény nyomán kezdődött obstrukció, sikerült elérni a költségvetés megszavazását, az „*exlex*” időszak lezárult. Ezúttal tehát a kedélyek végleges lecsillapításának szándéka áll az uralkodói jóakarát mögött – emiatt akár azt is lehetne mondani, hogy szó sincs lelki kiegyezési folyamatról, összehétközésről, hiszen a gesztusok, úgy tűnik, számítók, és csak a politikai konszolidációt szolgálják. Ezen nincs mit csodálkozni, mert Ferenc József a „birodalmát” elhivatottan kormányzó uralkodóként ugyan viszonylag kevés fantáziával volt megáldva, de a meglévő eszközeit jól alkalmazta országa összetartására. Lelki kiegyezésről elsősorban a hazai közvélemény oldalán beszélhetünk, a folyamat pozitív hozadéka itt jelent meg, míg a király csak látszatra, a közszerepléskor lett, úgymond, magyarbarát. Ahogy a fentebb említett 1904-es kéziratban olvashatjuk: „a magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferenc hamvai nyugszanak idegen földben, s e hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételtén kifejezett közóhajt képezi. Hála legyen érte az isteni gondviselésnek: azok az ellentétek és félreértések, amelyek súlyosan nehezédtek elődeinkre hosszú századokon át, ma már egy végképp letűnt korszak történelmi emlékeit képezik. Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot. Késérőség nélkül gondolhatunk tehát vissza mindannyian a mögöttünk álló borús korszakra, s király és nemzet egyesült kegyelele keresheti fel mindazok emlékezetét, kiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben.”⁹⁶ Ennélfogva utasítom, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatait elvárom.”⁹⁷

⁹⁴ A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Thaly megígérte a konstantinápolyi szerzeteseknek, hogy két évig nem beszél senkinek a megtalált fejedelemről, és utána sem folytat agitációt a hamvak hazaszállításáért. Így fordulhatott elő, hogy az adott szavát megtartva, csak 1892. május 15-én, a Magyar Történelmi Társulat negyedszázados ünnepén jelentette be az örömhírt. A szerzetesek körében való erős Rákóczi-tiszteletet mutatja, hogy Thaly 1894-ben is úgy nyilatkozott a parlamentben, hogy nehéz lesz oly módokat találni, hogy a lazaristák önként adják ki Magyarországnak Rákóczi és Zrínyi Ilona hamvait. Századok, 28. évf. (1894) 472–474. p. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala

⁹⁵ KN 1896–1901 24. köt. 74–77. 1899. október 10.

⁹⁶ 1894. április 2-án tömegek gyászoltak Kossuth temetésén, de hivatalos, állami temetést nem lehetett rendezni a dualizmust elutasító „Turini remetének”. A temetésen többek között Herman Ottó mondott beszédet: „vártuk, hogy az a bizonyos cipruság erre a sírra is el fog érkezni [utalás arra, hogy Erzsébet királyné ott volt Deák ravatalánál 1876-ban, s egy cipruságot helyezett arra]. Vártuk, de nem jött. Nincs hát kibékülés, nincs, nincs...” – Pethő Sándor: *Világostól Trianonig*. Budapest, 1925. 100.

⁹⁷ *Magyarország műemlékei*. III. köt. Szerk. b. Forster Gyula. Budapest, 1913. 5–19.

Tisza István kormányát azonban elődjéhez hasonlóan megingatta az ismét fellángoló obstrukciós válság, amit a kormányfő 1904. november 18-án a házzsabályok szigorításával kívánt meggátolni, amire az ellenzék válaszul szintén erőszakos lépéssel reagált: december 13-án összetörte a képviselőház bútorzatát. Innen nem volt más kiút, új választásokat kellett kiírni. Csakhogy az ellenzéki koalíció győzelme 1905-ben elfogadhatatlan volt az uralkodó számára, a válság tovább gyűrűzött – egészen 1906-ig, amikor a koalíció megkapta a lehetőséget a kormányalakításra. Ekkor végre sor kerülhetett Rákóczi hamvainak hazahozatalára: 1906. október 24-én szentesíti az uralkodó az 1906. XX. tc.-t, amely a fejedelmén kívül elrendelte Zrínyi Ilona és Thököly Imre valamint még néhány egykori bűjdosó földi maradványainak hazaszállítását is (Rákóczit és édesanyját a kassai dómban, míg Thökölyt a késmárki evangélikus templomban helyezték végső nyugalomra). A törvény hatálytalánította a hírhedt 1715: XLIX tc. 2-3. §-át. Továbbá a királyi költségvetés terhére 555 ezer koronát különített el a hazaszállítás és egy majdan felállítandó emlékmű költségeire.⁹⁸ Ilyenformán két kormány mondhatta azt, hogy Rákóczi hazahozatalának elérésével hozzájárult a nemzet és uralkodó megbékítéséhez, mindkettő beszélhetett sikerről és eredményről, de ez a többes szám egyben kétségbe vonja a „siker” mélységét, és hangsúlyozza az összebékítés felületességét.

A sorsfordító „áprilisi tréfa”

1899-ben Thaly Kálmán arról álmodozott, hogy érkezik majd egy „jóságos mennydörgös mennykő”, amely elpusztítja a Hentzi-emlékművet, ezt a „vaskísértetet”.⁹⁹ Korábban már több alkalommal is tervezték a szobor diverzáns módon való elpusztítását (1881; 1886; 1893; 1895), ezek közül csak az utóbbi esetben sikerült egyáltalán a tényleges merénylet-kísérletig eljutni – ebben a fejezetben az 1895-ös merénylet kerül bemutatásra.

1895. április 1-jén a főváros lakói hatalmas dörgésre ébredtek – néhányan kezdetben azt hitték, hogy a Citadella ágyúi szólaltak meg, hogy a közelgő árvízre figyelmeztessenek. Bánffy Dezső miniszterelnök, a „dobokai basa”, aki az éjszaka meglehetősen álmatlanul forgolódott, s a nagy zajra szintén felébredt (a lakása a Hentzi emlékmű szomszédságában található Sándor palotában lévén), valószínűleg az első között ismerhette meg a tényt, hogy valaki fel akarta robbantani a Hentzi-emlékművet.¹⁰⁰

A robbantási kísérlet mikéntjéről Szincsák Mihály szolgált először információkkal: április 1-jén hajnali fél egy után éppen hazafelé tartott, amikor észrevette, hogy valaki követi. Szólt is a miniszterelnöki palota őrének, Lestyánszki Ferencnek, de a gyanús alak ekkor már elfutott a Szent György téren álló Hentzi-emlék felé, valamit dobott a szoborra, amitől az kigyulladt, ő maga pedig kisvártatva eltűnt a József főherceg palotája és a királyi várak közötti szűk sikátoron keresztül. A merénylet azonban, köszönhetően annak, hogy a merénylet megzavarták, azon kívül, hogy megijesztette a vár és környéke lakóit, leginkább az épületek ablakait rongálta meg – a szobornak nemigen lett baja, csupán a „Für Kaiser und Vaterland” feliratrészletnél volt némi sérülés rajta. Szincsák a következő személyleírást adta az ismeretlen robbantóról: 35 év körüli magas, bajszos és szakállas férfi, drappszíni felöltő és fekete kalap volt rajta.

⁹⁸ Magyarország műemlékei, III. köt. 5–19.

⁹⁹ KN 1896–1901. 24. köt. 32. 1899. október 3.

¹⁰⁰ PN 46. évf. 1895. április 3. A budavári merénylet. A történetet feldolgozza még: Buza Péter: Szenzációk nyomában a békeidők Budapestjén. Budapest, 1989. 24–40.

A robbantási kísérlet főleg amiatt lehetett kinos a Bánffy-kormány számára, mert, mint említettem, Ferenc József, annak ellenére, hogy 1867-ben lemondott az emlékmű által is szimbolizált birodalmi egység gondolatáról, továbbra is kötődött Hentzihez mint a birodalmi egység mártírjához. A rendőrség ennek megfelelően rögtön nagy erővel fogott hozzá az ügy szálainak felgöngyölítéséhez. Segítségükre jött az is, hogy mindjárt 1-jén jelentkezett a kapitányságon egy „szerencselovag”, bizonyos Tóth Ödön nevű orvos, aki valószínűleg a rá kirótt büntetés mérséklése reményében közölte, szerinte Szeless Adorján, az Olvasd! című lap szerkesztője lehet a tettes. Tóth elmondta, hogy többször mulatott együtt Szelessel, március 26-án a Rácfürdőben találkozott vele, Szelessnél egy cukorsüveg alakú csomag volt, S érdeklődésre el is árulta, hogy dinamitot rejt, és hogy ezzel fel fogja robbantani a Hentzi szobrot, amiből bizonyára forradalom lesz, ő pedig csinos keresethez jut.¹⁰¹

Szeless Adorján 1858. május 20-án született Nagyváradon, mégpedig igen előkelő nemesi családban látta meg a napvilágot, hiszen a Kis Jáci Szeles-család a 16. század közepéig vezette vissza a családfáját. 1848 ezt a családot is két pártra szakította: Adorján apja, Szeles Mihály aulikus nemesként természetesen nem vett részt a forradalomban; míg az ő nagybátyját, Lajost, aki ekkoriban országgyűlési képviselő, később másodalispán és kormánybiztos Pest megyében, a szabadságharc bukása után tíz évi várfogságra ítélték, Komáromban együtt raboskodott Madarász Józseffel, büntetése töltése közben, 1852-ben halt meg.¹⁰² Szeles Mihály hivatalt vállalt a neoabszolutizmus közigazgatásában: 1850 után a Bihar megyei cs. k. törvényszék tanácsosa, 1862-től pedig Pest megye másodalispánja, majd alispánja. Nem tudni, hogy e merev, konzervatív álláspontja mérgezte-e meg az apa-fiú kapcsolatot, mindenesetre a lázadó Adorjánt az atya kitagadta az örökségből, ő pedig mintegy válaszként az utolsó, még a szülői házhoz kötő szálát is elvágta: nevét Szelesről Szelessre változtatta.¹⁰³ A pénzhíányt akkor kezdte igazán érezni, amikor katonatisztként meg akart nősülni (felesége Halassy Etelka lett), mivel a kauciót nem tudta letenni, le kellett szerelnie. Civilként telekkönyvi, majd vasúti hivatalnok lett, fizetése azonban nem volt elegendő az időközben három gyermekkel bővült családjá eltartásához, ezért „mellékesként” könyvkiadásba kezdett: 1893-ban kiadta az Ellenzéki Arcképcsarnokot, ám a század végén a függetlenségi képviselők portréja már nem vált népszerű olvasmánnyá. Szeless politikai nézeteit a nélkülözés és az újabb sikertelenség tovább radikalizálta – külön tanulmányt érdemelne baráti köre, amelyben megtalálhatjuk a „királyné költőjét”, Benedek Aladárt, az Oroszországot megjáró, a buddhizmusig eljutó, itthon pedig királysértésért elítélt Pongrátz Bélát, az Irányi Asztaltársaság tagját, Seffer Lászlót (aki nem melleleg Herman Ottónak is barátja volt), a szélsőségesen zsidóellenes nézeteiről hírhedt, amúgy genealógiai álkutatásokban „jeleskedő” Zarándy A. Gáspárt, valamint a hazai antiszemitizmus egyik központi figuráját, Verhovay Gyulát, aki egyébként Szeless gyermekeinek keresztapja is lett. Szeless következő vállalkozása, az Olvasd! című radikális irányú időszaki lap is magán viselte a vegyes összetételű baráti kör bélyegét: nem tette le a voksát egyik politikai irányzat mellett sem, nem lett pártlap. A társadalmi és politikai visszasságok ellen indított harcot. A reklámokat próbálta megszűnti, csak olyan hirdetésnek adott helyet a lapjában, amelyről tapasztalta, hogy nem komolytalan, nem humbug. Azonban az Olvasd! nem érte el a címében megfogalmazott célját. Ráadásul Szeless hírlapi biztosíték nélküli politizálásért hat

¹⁰¹ PN 46. évf. 1895. április 3.

¹⁰² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái 13. kötet*. Budapest, 1909. 635.; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest, 1863. 10. köt. 583–587.; Madarász: *Emlékirataim 1831–1881*, 281.

¹⁰³ Ifj. Szeless Adorján emlékezései – a szerző interjúja a merénylő unokájával.

havi fogházra ítélték, a büntetés letöltését 1895. április 6-án kellett volna megkezdenie. A rendőrség tehát joggal gondolhatta megalapozottnak a gyanút, az elkéseredettség megfelelő indítékot szolgáltatott Szelessnek a merényletre, így ki is adták ellene az elfogatóparancsot, csak hogy hiába zaklatták folyamatosan barátait, nem derült ki, hová bújt el, s a barátokat sem sikerült bűnrészességgel bevádolni az ügyészségen. Szelessné szerint férje Battonyára utazhatott Verhovay Gyulához kölcsönkérni, hogy halasztást kaphasson fogházbüntetésére. Mikor itt sem találták, 2000 forintot ajánlottak fel a nyomravezetőnek. A sajtó nap mint nap gúnyos cikkekben számolt be az erőltetett, de eredménytelen nyomozásról: április 9-én azt írta a Pesti Napló, hogy az ügy olyan bohózathoz kezd hasonlítani, ahol a közönség az első felvonásban agyonneveti magát, a többit meg fásultan nézi. A lap szerint mulatságos befejezés lenne, ha elfognák Szeless, és kiderülne, nem is ő volt a robbantó. A lapokból azt is megtudhatjuk, hogy a város egyszerre több pontján látják a gyanúsítottat, és vidéken is kezdik felfedezni: egy napon látták Esztergomban és Nagyváradon. Belezna Antal nagyvárad-i zeneszerzőt Püspökladányban letartóztatták, mert összetévesztették a Hentzi emlékmű merényletével, csak Szolnokon engedték el, ahol egyik ismerőse igazolta kilétét. Az újság egyik olvasója Predeálnál, a romániai határátkelőnél találkozott Szeless-sel, aki román parasztnak álcázta magát, de olyan részleteket tudott a merényletről, amelyeket csak Szeless ismerhet.¹⁰⁴ A lapok általában leszögezik, hogy bár nem szívlelik a Hentzi-szobrot a Szent György téren, de valószínűleg a király „érzékenysége” tekintettel és a bécsi katonai köröktől tartva még óvatosan sem merik helyeselni a felrobbantás gondolatát.¹⁰⁵ Kivétel az Ország-Világ, ahol Adorján Sándor a következőket írta: „A Hentzi szobor megint nem röpült a levegőbe. Mekkora fölháborodás van pedig miatta, hogy szét akarta robbantani valami szeles ember! Ámde Magyarországon akad sok olyan magyar ember, aki úgy magában azt dörögi: Ebadta merényletje! Ha már hozzáfogott, csinálta is volna meg becsületesen!”¹⁰⁶

A képviselőházban a merénylet leginkább derűtséget keltett, a folyosói tréfálkozások témája lett: Horánszky Nándor szerint ez csak valami elzüllött egzisztencia éretlen hóbortja, könnyelmű ízetlenség. Helfy Ignácnak cselédje mesélte el az esetet, amit először pusztán áprilisi tréfának gondolt – szerinte a robbantási kísérlet csak egyetlen ember cselekedete lehet, ezért vajmi kevés a jelentősége. Lényegében hasonló álláspontot foglalt el Hodossy Imre és Podmaniczky Frigyes is.¹⁰⁷

A merényleten ugyan jót nevettek, de a férj és apa nélkül maradt Szeless család általános együttérzést ébresztett a fővárosi közönség körében: dr. Aczél Sándor nyílt levélben vállalta a nyomorgó család segélyezését, s másokat is erre szólított fel. „Kocsiszámra” hordták az élelmet a Csömöri út 123. sz. alatt található Szeless lakásra, a képviselőházban rögtönzött gyűjtésen 200 forint gyűlt össze, a Műegyetem hallgatói pedig 80 forintot küldtek.

Április 6-án a rendőrség sorfalat állt a Markó utcában, mint említettem, e napon kellett volna Szelessnek jelentkeznie a hat havi fogházbüntetés letöltésére. Takács Zoltán, egy fiatal ügyvéd megpróbálta kihasználni a helyzetet némi népszerűség és ismertségi tőke szerzésére. A vádlott védőjeként jelent meg Kisfaludy fogházi felügyelőnél, kérdezvén, hogy hozhatná be Szeless anélkül, hogy a rendőrök előtte elfognák (a kézrekerítésért, ne felejtsek el, jutalom járt volna), a felügyelő azonban nyilván megneszelte, hogy Takács csak blöfföl,

¹⁰⁴ PN 46. évf. 1895. április 6. A budavári merénylet

¹⁰⁵ Lényegében az Egyetértés és a Pesti Hírlap is hasonló szellemben ír a merényletről és az utána következő eseményekről, mint a Pesti Napló.

¹⁰⁶ Ország-Világ, 16. évf. 1895. április 7. A világ folyása

¹⁰⁷ PN 46. évf. 1895. április 6. A budavári merénylet

érdemben nem foglalkozott vele. Takács erre délután megviccelte a még mindig feszülten várakozó rendőröket: lefűgöngyözött, zárt bérkocsin hajtatott be a Markó utcába, mellette egy Szelesshez hasonló szlovák paraszt ült. A kihallgatáson az ügyvéd úgy nyilatkozott, hogy ügyvédi esküje és hazafisága sem engedi, hogy elárulja a merénylő hollétét – de nyilatkozatából egyértelműnek tűnt, hogy amúgy sincs erről fogalma. Szeless nem jelentkezett a Markó utcában, hanem a rendőrség éberségét kijátszva, családjával Budaörsön vonatra szállt és elhagyta az országot: Győrön, Szombathelyen és Grácon keresztül Zürichbe érkezett. Csakhogy Svájcból francia területre csalták, s Annemasse-ban, egy kisvárosban május 19-én elfogták – nyomban meg is indult a kiadatási eljárás, ekkor azonban mégis felragyogott Szeless szerencsecsillaga, ugyanis Trarieux francia igazságügyminiszter megtudta, hogy a merényletben voltaképpen nem is sérült meg senki, s emiatt elrendelte a fogoly szabadlábra helyezését.¹⁰⁸

Elmondható, hogy a Szeless-családra nézve az áprilisi merényletkísérlet sorsfordító lett, hiszen az emigráció révén a gyermekek Párizsban és Londonban élhettek, nyelveket tanulhattak, a családfő kint kedvezőbb egzisztenciát tudott biztosítani. Ugyan később franciaföldre visszatérve ezúttal már egy korábbi, az Olvasd!-nál elkövetett sikkasztási vádra hivatkozva mégiscsak elérte az osztrák–magyar konzulátus a kiadatását, de a büntetés lejártá után újfent emigrálhatott, s most már a szabad hazatérés lehetősége is előtte állt – úgyannyira, hogy 1909-ben Magyarországon lett pénzügyminisztériumi tisztviselő. Időközben a Hentzi-emléket pedig, mint ahogy arról már szó volt, 1899-ben áthelyezték. Végül a szobor végleges eltűnése Budapest tereiről mégiscsak erőszak útján valósult meg: 1918-ban a forradalmi hevületben szétszerelték, azaz nem élhette túl az Osztrák–Magyar Monarchia bukását.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ PN 46. évf. 1895. május 26.

¹⁰⁹ Gellért Oszkár (szerk.): *A diadalmas forradalom könyve*. Budapest, 1918. 185–186.; KN 1896–1901. 24. köt. 32. 1899. október 3.; ifj. Szeless Adorján emlékezései.

JÁNOS BORBÉLY

Heinrich Hentzi in Hungary: from “Saint George the Dragon-slayer” to the “Iron Ghost”

The story of the Hentzi monument is basically a story of attitudes towards it. In May 1849, Heinrich Hentzi defended the castle of Buda until his death and thus broke the momentum for the spring campaign of the national army. By unveiling his monument erected on Szent György square in the castle, Franz Joseph canonized him as a saint in July 11, 1852. The underlying motive was a wilful humiliation of Hungarian national sentiment. With its monumental size and by its emphasis on military virtues, it was a symbol of the Empire's unificationist policy. The change of regime in 1867 brought about a radical shift in how the monument was viewed: it became clear that its survival was secured by the ruler's will only. After the euphoria of the Compromise, the sculpture became an almost forgotten “sleeping symbol” until the 1880s.

These peaceful years came to a sudden end with the parliamentary debate over the 1882 budget, in which Ignác Helfy and Ottó Herman proposed the removal of the monument. When in May 21, 1886 major Jansky laid wreaths at Hentzi's tomb, protests, interpellations and duels ensued. The reason for the political storm was an irresolvable conflict between what Hentzi exemplified, the joint armed force devoid of national ideology and liberal thought and Hungarian public opinion, which saw the general as a perfidious traitor and, because of his bombardment of Pest, a vandal as well.

A noteworthy characteristic of the regularly surfacing Hentzi issue is that it strengthened the patriotic pro-independence propaganda and broke the internal tranquility of the Monarchy. It even shattered the position of two governments. In 1892, Gyula Szapáry planned to reconcile the nation with its ruler by transforming the imperial monument into a “imperial and royal” one. This plan was dropped due to an organized opposition protest, but another sour layer remained on the sculpture: the “lugum caudinum”. In 1898-99, during the term of Bánffy's government the Hentzi issue was raised again as a conciliatory gesture. The sculpture was removed from the castle but it was put on display in a barracks, which was another cause for resigned protest.

An antecedent of this was an attempt three years earlier by a young man of shaky existence, Adorján Szeless to destroy the rusty iron ghost. But Szeless, who was forced into exile after the unsuccessful attempt, had much better luck abroad. So there is at least one family in Hungary that keeps nice memories of the Hentzi monument which perished ingloriously in 1918.